

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 55 | 2021 | Nr.3

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin naast militair-historisch onderzoek ook militaria aan bod komt. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres

redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie

Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur

Martijn Wink, eindredacteur

Drs. Ed Coumans

Drs. Corstiaan Prince

Dr. Louis Ph. Sloos

Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur

Drs. R. de Winter, voorzitter

H.A. Bresser, secretaris

Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester

Mevr. drs. L. Brama

Drs. T. Broos

Ing. R. C. Kuenen

Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat

Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, 0548 52 23 42,

info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap

De jaarcontributie voor 2021 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl. Studentlidmaatschap € 19,75 per jaar. Bij aanmelding dienen studierichting en nummer collegekaart te worden opgegeven.

Ledenadministratie

Dr. W.L.M. Adriaansen, 076 541 20 54,

w.adriaansen@planet.nl

Sociale media

Mars et Historia | Facebook

@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter Rolf de Winter	1
Redactioneel Liesbeth Brama	3
'Die Oberfähnriche haben ein blaues Bieschen in den Bruch'. Het lot van een student in krijgsgevangenschap Johan van Hoppe	4
Afschaffing van de dagelijkse oorlam aan boord van schepen van de Nederlandse Koninklijke Zeemacht tussen 1815 en 1905 drs. Rein de Lange	15
Verwondingen en gevolgen voor Nederlandse veteranen uit de Waterloo veldtocht Erwin Muilwijk	22
Het verhaal achter een uniformjas van de Algemene Politie Nederlands-Indië Marc Lohnstein	33
Boekbespreking	37
In memoriam	39
Literatuursignaleringen	41

Verantwoording omslag

Voorkant

Nederlandse officieren in Oflag IV C Colditz (Saksen, Duitsland) tonen het gebruik van de pop bij de dagelijkse appels. Op deze wijze werd de afwezigheid van een ontvluchte militair enkele dagen lang verborgen gehouden. Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag.

Achterkant

Tabaksdoos vervaardigd in opdracht van kapitein Christiaan Kreytsig (4e Regiment Lichte Dragonders) vanwege diens verwonding door een musketkogel tijdens het chargeren van een Frans carré te Waterloo.

Limburgs Museum, Venlo.

prijs los nr. € 12,50

Van de voorzitter

Geschiedenis is nooit 'af'

Een van de meest fascinerende aspecten van het 'vak' (en de liefhebberij) geschiedenis is, dat er nooit een 'definitieve' of geheel voltooide versie van de geschiedenis zal zijn. Altijd blijft ruimte bestaan voor (soms radicaal) nieuwe inzichten, aanvullende verklaringen en afwijkende interpretaties. Dit is goed beschouwd een van de mooiste kanten van de historische wetenschap. Hoe belangwekkend en onmisbaar de exacte en natuurwetenschappen ook zijn, de stelling van Pythagoras, het getal Pi (π) en de relativiteitstheorie ($E = mc^2$) blijven altijd wat ze zijn en zullen nimmer grondig worden herzien of ten prooi vallen aan revisionisme, *debunking* (ontmaskering) of 'voortschrijdend inzicht'. Als historicus vind ik dat een beetje saai (sorry bèta-broeders en -zusters). Hoe anders is de geschiedwetenschap! Naast de 'zuivere' kennistoename door het blootleggen van nieuw en aanvullend bronnenmateriaal, ligt de controverse altijd op de loer. Er is in de loop der tijd duidelijk sprake van veranderende 'standpunten' en evoluerende inzichten. 'We' (althans veruit de meesten van ons) denken in de 21^e eeuw in vergelijking met onze verre voorvaders heel anders over een fenomeen als slavernij. Iedere tijd schrijft zijn 'eigen' geschiedenis.

Bij militaire historie deed zich lange tijd het verschijnsel voor dat de dominante lezing van de geschiedenis werd bepaald door de zegevierende partij. Zo kennen wij het verloop van de Romeinse veldtochten in Gallië in de eerste eeuw voor Christus letterlijk uit de

Overgave van Galliër Vercingetorix aan Julius Caesar na het Beleg van Alesia, 52 v.Chr. Schilderij van Lionel-Noël Royer (1899).

Afbeelding via internet: mairie-le-puy-en-velay.fr.

memoires van Gaius Julius Caesar. Dit bracht ons een gekleurde versie op de gebeurtenissen, een versie die per slot van rekening was overgeleverd met de goedkeuring van een onversneden dictator. (Wellicht een verklaring waarom de Romeinen nooit is gevraagd hun excuses aan te bieden voor de 'Gallische Genocide'?). Wij hoeven overigens geen twintig eeuwen terug te gaan om meer van dergelijke staaltjes van 'overwinnaarsgeschiedschrijving' bloot te leggen. De officiële geschiedenis van de toenmalige Sovjet-Unie over de Tweede Wereldoorlog – daar de 'Grote Vaderlandse Oorlog' gedoopt – week op zijn zachtst gezegd nogal af van de oorlogsgeschiedenis die wij in het Westen in de schoolbanken tot ons namen. Het 'inkleuren' van militaire geschiedenis is trouwens al lang niet meer voorbehouden aan de overwinnaars, de verliezers kunnen er ook wat van. Napoleon Bonaparte dicteerde tijdens zijn verbanningsjaren op Sint-Helena zijn (vier lijvige banden omvattende) memoires om zijn persoonlijke lezing op de geschiedenis voor het nageslacht zeker te stellen. *Erster Generalquartiermeister* Erich Ludendorff had er in *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918* 'slechts' 628 pagina's voor nodig.

'Foute' verleidingen

Uiteraard kennen wij in onze tijd ook schurende voorbeelden van heftig botsende interpretaties van (vooral meer contemporaine) geschiedenissen. Als aandachtige lezer van *Mars et Historia* heeft u er in de recente nummers van dit blad enkele de revue zien passeren. De Nederlandse geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog stond in de naoorlogse jaren geruime tijd in het teken van een duidelijk (en begrijpelijk) eendimensionaal zwart-wit stramien van 'goed' en 'fout'. Geleidelijk is er meer ruimte gekomen voor 'grijstinten' en andere invalshoeken. Vooral als het gaat over de 'foute' kant blijft er – hoe fascinerend het onderwerp ook is – altijd iets ongemakkelijks bestaan. In 2019-2020 trok de overzichtstentoonstelling *Design van het Derde Rijk* in het Design Museum Den Bosch recordaantallen bezoekers. Persoonlijk was ik getroffen door de geraffineerdheid en (overtuigings)kracht waarmee de nazi's vormgeving inzetten om hun kwaadaardige ideologie te verspreiden, een 'totalitaire verleiding'. De alomtegenwoordigheid van de nationaalsocialistische vormgeving drong door tot in de haarvaten van de samenleving; niet alleen via propaganda, filmjournals, architectuur, kunst, vlaggen en militaria, maar ook via meubilair, bestek, wieldoppen, sigarettenplaat-

Expositie 'Design van het Derde Rijk' (2019-2020), Design Museum Den Bosch.

Afbeelding via internet: designmuseum.nl.

jes en luciferdoosjes. Kortom, een expositie waarbij een 'bijsluiter' niet mocht ontbreken.

In mijn vakantie las ik *Getekend voor het leven. Het verzwegen oorlogsverleden van opa, Kriegsberichter bij de SS*, nog zo'n schurende geschiedenis over de levensloop van NSB'er Willem Zwagers (1905-1975), die in dienst van het Nederlandse SS-vrijwilligerslegioen aan het front propagandatekeningen vervaardigde voor nationaalsocialistische tijdschriften en Nederlandse kranten. Auteur Onno Lassooy worstelt in de – overigens fraai vormgegeven – publicatie met de kwalijke kanten en keuzes van de ideologisch overtuigde collaborateur Zwagers en de artistieke waardering voor diens krachtige zwart-wit tekeningen met titels als *In Vorfeld der Sovjets*, *Pioniere schlagen ein Bresche* en *Panzerknacker*. Het boek vertelt hoe het verloop van de oorlog Zwagers' lot veranderde van 'Germaans overwinnaar' tot gedeclasseerde landverrader, die zijn oorlogsverleden moest verheimelijken om als illustrator van kinderboeken zijn gezin te kunnen onderhouden. De naoorlogse behandeling van collaborateurs en hun gezinnen behoort bepaald niet tot de meest glorieuze hoofdstukken van de geschiedenis van herrijzend Nederland. Een expositie als in Den Bosch en een boek als dat van Lassooy zouden in de eerste naoorlogse periode onbestaanbaar zijn geweest. In deze tijd kan het wel, nog altijd is de geschiedenis niet 'af'.

Drs. Rolf de Winter,
Voorzitter

Omslag 'Getekend voor het leven', Onno Lassooy (Raalte 2020).

Afbeelding via internet: uitgeverijscribo.nl.

Tekening Willem Zwagers, 'Panzerknacker', Oekraïne, 1943.

Afbeelding via internet: uitgeverijscribo.nl.

Tekening Willem Zwagers, 'Ein Stosstrup der Legion Niederlande überrascht die Sowjets'. Leningrad, 1942.

Afbeelding via internet: uitgeverijscribo.nl.

Redactioneel

In de afgelopen zomerperiode leefden we nog meer dan voorheen toe naar onze vakantie. Na een voortvarende versoepeling van de maatregelen tegen Covid-19 kleurde Nederland eind juni al snel hoogrood op de Europese besmettingskaart. De voorgenomen reis naar het buitenland werd voor veel mensen nog een hele uitdaging waarbij naast de vaste vakantiespullen ook gedacht moest worden aan vaccinatiebewijzen en/of geldige PCR-testen. Covid-19 werpt helaas ook zijn schaduw over ons jubileumjaar. In ons tweede nummer heeft u van onze voorzitter mogen vernemen dat we het geplande symposium op 9 oktober 2021 moesten verschuiven naar het voorjaar van 2022. Desondanks geeft dit ons meer tijd om het voor te bereiden en het symposium meer in de etalage te zetten. Heeft u een mooi onderwerp dat het thema camouflage raakt? Een bijdrage in de vorm van een lezing en/of artikel is van harte welkom!

Voor nu is het derde nummer van *Mars et Historia* weer aardig gevuld met gevarieerde artikelen. Zo heeft Johan van Hoppe een mooi artikel geschreven over de Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap en dan in het bijzonder over vaandrig Wim Ruyten. In een pakkend stuk heeft Rein de Lange een artikel geschreven over de oude traditie om op Nederlandse vissers-, admiraliteit- en koopvaardij schepen dagelijks een glaasje sterke drank aan de bemanning te geven, een zogenaamd 'oorlam'. In de negentiende eeuw wordt dit gebruik afgeschaft. De Lange beschrijft hoe dit proces verliep.

Onze webredacteur Erwin Muilwijk heeft een lezenswaardig artikel geschreven over de verzorging van gewonde Nederlandse Waterloo-veteranen. Voor dit artikel heeft hij gebruik gemaakt van een bijzondere bron: het Fonds ter Aanmoediging en Ondersteuning van den Gewapende Dienst in de Nederlanden. Vandaag de dag bekend als Fonds 1815. Verder komen in dit nummer ook de militaria-liefhebbers onder ons aan hun trekken. Marc Lohnstein heeft een artikel geschreven over de uniformjas van de Algemene Politie in het voormalige Nederlands-Indië. In dit artikel is een korte biografie verweven van de drager van dit uniform P.H.J.M. (Piet) Maseland. Verder heeft Sierk Plantinga een recensie geschreven over het recent verschenen boek van onze penningmeester Wim Adriaansen, *Janus Heijblom. Boordschutter*. In onze rubriek Literatuursignaleringen vindt u weer een keur aan militair-historische publicaties terug. Tot slot bereikte ons afgelopen zomer het droevige bericht dat op 96-jarige leeftijd een bijzonder oud-bestuurslid is overleden: mevrouw P.H.Th. (Halima) Dumon. En in ongeveer dezelfde tijdspanne werd bekend dat daags voor het verdedigen van zijn proefschrift Mars-lid John Verbeek plotseling is overleden. Om hier bij stil te staan hebben onze voorzitter Rolf de Winter en bestuurslid Tristan Broos een mooi en waardig In Memoriam voor deze twee markante leden geschreven.

Drs. Liesbeth Brama,
Hoofdredacteur

29 oktober 1963. Voorbeelden van dummy drakentanden en een dummy vliegtuig. De Camouflageschool gelegen bij de Dumoulinkazerne te Soesterberg.

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

‘Die Oberfähnriche haben ein blaues Bieschen in den Bruch’

Het lot van een student in krijgsgevangenschap

Johan van Hoppe

Tijdens de Tweede Wereldoorlog voerde de bezetter ruim 11.000 Nederlandse militairen in krijgsgevangenschap af. Het overgrote deel hiervan bestond uit dienstplichtigen, beroeps(onder)officieren, reserveofficieren, cadetten en adelborsten. Een vergeten groep vormen zo'n 60 studenten, die van mei 1943 tot mei 1945 achter het prikkeldraad verdwenen. Een van hen was student tandheelkunde en dienstplichtig vaandrig Wim Ruyten.

In 2016 kraste Wim Ruyten zijn naam en nummer in het kozijn van de cel, waarin hij gevangen zat na zijn ontsnapping in oktober 1943.

Collectie Van Hoppe.

Einde van een leger

Na de capitulatie op 15 mei 1940 richtten de Duitsers zich op de ontmanteling en uiteindelijke opheffing van het Nederlandse leger. In tegenstelling tot in sommige andere landen werden de Nederlandse militairen niet allemaal afgevoerd in krijgsgevangenschap. Ook de al naar Duitsland afgevoerde militairen bleven niet achter het prikkeldraad. Met een *Führerbefehl* besloot Hitler op 30 mei de Nederlandse militairen vrij te laten. Over het lot van de beroepsmilitairen zou hij op een later moment een besluit nemen.¹ Gevolg van dit besluit was dat vanaf juni 1940 de dienstplichtigen met groot verlof naar huis gingen en zij hun oude werkplek weer konden innemen. Voor het beroepspersoneel was vrijlating alleen mogelijk, als zij een verklaring zouden ondertekenen - voor officieren op erewoord - waarin zij beloofden niets tegen het Duitse Rijk te zullen ondernemen. Weigeren van deze verklaring betekende alsnog krijgsgevangenschap.² Op 14 juli 1940 tekenden ruim 12.400 militairen de aan hen voorgelegde erewoordverklaring, slechts 69 weigerden dit te doen. De weigeraars wachtte een enkele reis naar *Offizierslager* (Oflag) VI A in het Duitse Soest. Voor de tekenaars lag er een dag later een beschikking van het Afwikkelingsbureau op de mat, waarin het ontslag uit militaire dienst werd medegedeeld.³

In de val

In 1941 volgde een controle op de aanwezigheid van de tekenaars van de verklaring maar voor de rest liet de bezetter de Nederlandse militairen met rust. Toen in mei 1942 een tweede oproep voor controle van de

¹ Enquetecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, deel 8AB/Bijlagen, 36.

² Collectie Van Hoppe, inv.nr. 1, *Befehl über die Abgabe der ehrenwörtlichen Erklärung* van de *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden* van 9 juli 1940.

³ Het Afwikkelingsbureau bestond uit een aantal militairen en ambtenaren die de ontmanteling van het Nederlandse leger administratief moest afhandelen. In 1942 werd dit bureau omgedoopt tot Commissariaat voor de belangen van de v.m. Nederlandse weermacht.

De barakken en tentjes van Kamp Erica in Ommen. Hier moeten tijdens de oorlogsjaren de studenten zich melden die hebben geweigerd de loyaliteitsverklaring te tekenen. Een aantal van hen verkiest uiteindelijk krijgsgevangenschap boven werken in Duitsland.

Collectie Van Hoppe.

beroepsofficieren, cadetten en adelborsten in de kranten verscheen, wekte dit bij de meesten geen argwaan. Waarschijnlijk denkend dat ze met het avondeten weer thuis zouden zijn, meldden zich ruim 2.000 officieren op 15 mei op vijf kazernes in Nederland.⁴ Hier kregen zij een verklaring uitgereikt, waarin de bezetter aangaf dat zij zich niet aan de erewoordverklaring uit 1940 hadden gehouden: steeds meer voormalige militairen waren actief in het verzet of hadden getracht Engeland te bereiken. Zij werden daarom alsnog gevangen gezet. Nog dezelfde avond gingen zij op transport naar Oflag XIII B Neurenberg-Langwasser.⁵

Sauckels Arbeitseinsatz

Een jaar later, in 1943, ontstond het idee om ook de rest van het Nederlandse leger in krijgsgevangenschap af te

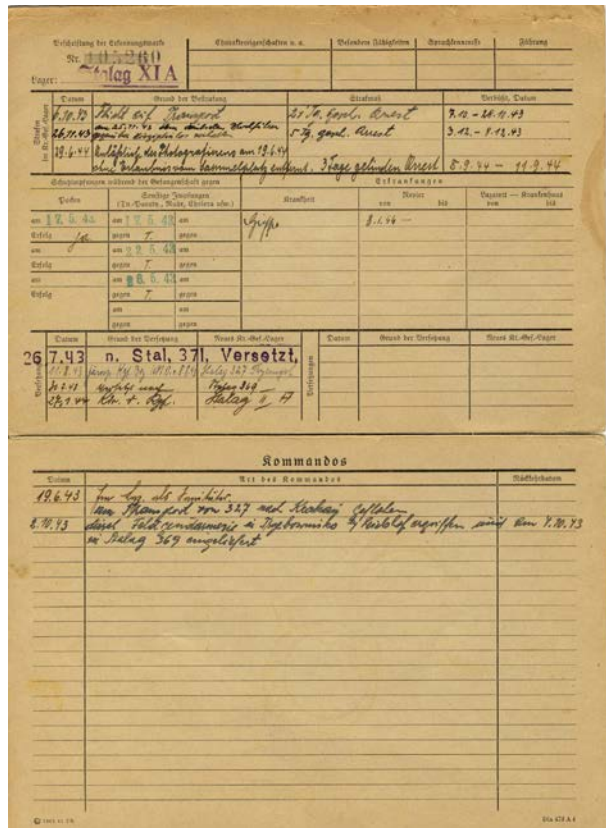
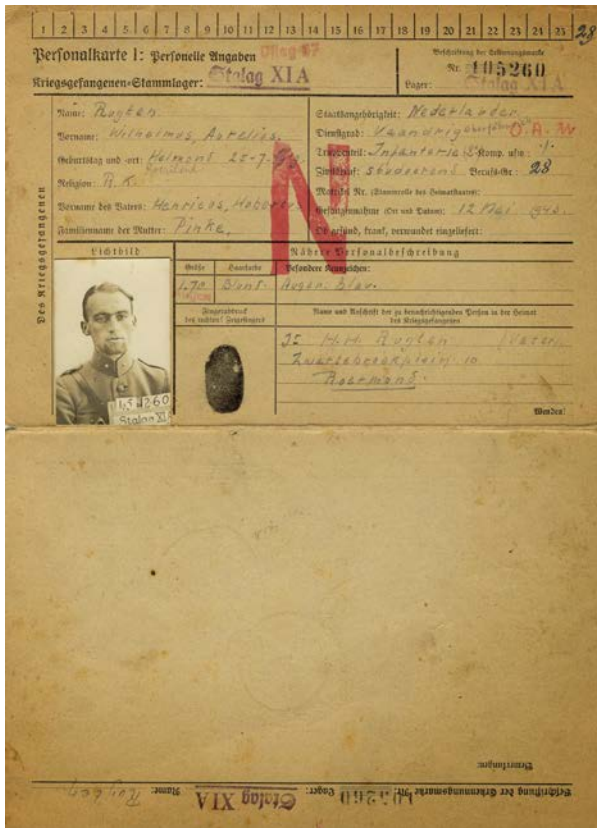
voeren. Het ging er nu niet langer om, om verzetsactiviteiten te ontmoedigen of in de kiem te smoren zoals bij de officieren een jaar eerder het geval was geweest. Nu was de behoefte aan arbeidskrachten de voornaamste reden. De toenemende verliezen vanaf het voorjaar van 1943 dwongen de Duitse autoriteiten om de oorlogsproductie op te schroeven en hiervoor waren naast grondstoffen ook meer arbeiders nodig. Verantwoordelijk voor het ronselen van arbeidskrachten in het Duitse Rijk en de bezette gebieden was *Obergruppenführer* en *Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz* F. Sauckel.⁶

Hij had het plan opgevat om alle voormalige leden van de Nederlandse weermacht opnieuw in krijgsgevangenschap te voeren. Hij dacht hiermee 300.000 arbeiders aan het Duitse werkpotentieel te kunnen toevoe-

⁴ Dit waren kazernes in Assen, Breda, Bussum, Ede en Roermond.

⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Collectie Krijgsgevangenen, nummer toegang 2.13.98, inventarisnummer 49, Ab- und Zugangslisten Oflag XIII B Neurenberg-Langwasser.

⁶ Onder leiding van Sauckel werden miljoenen burgers, onder wie vele Joden, politieke gevangenen, onder erbarmelijke omstandigheden tewerkgesteld in de Duitse oorlogsindustrie. Na de oorlog stond Sauckel met 23 andere nazikopstukken terecht tijdens het Proces van Neurenberg en werd ter dood veroordeeld. Op 16 oktober 1946 werd het vonnis voltrokken.

Voorkant van de *Personalkarte* waarop alle gegevens van een krijgsgevangene werden bijgehouden. Naast een pasfoto met nummer en een vingerafdruk is er ook een grote N gestempeld, ten teken dat het een Nederlandse krijgsgevangene betreft.
Collectie Van Hoppe.

Achterkant van de *Personalkarte*. Hierop staan aantekeningen van straffen, inentingen, ziekten en overplaatsingen.
Collectie Van Hoppe.

gen. Op 29 april 1943 verscheen de oproep voor het terugvoeren in krijgsgevangenschap in de Nederlandse dagbladen. Deze sloeg in als een bom en leidde tot de later bekend geworden april-en-mei-stakingen. De "oogst" aan arbeidskrachten onder de militairen bleef, dankzij verzet van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, die vreesde voor economische gevolgen en maatschappelijke onrust, beperkt tot ongeveer 8.500 mannen. De overige kregen vrijstellingen, doken onder of meldden zich eenvoudigweg niet.⁷

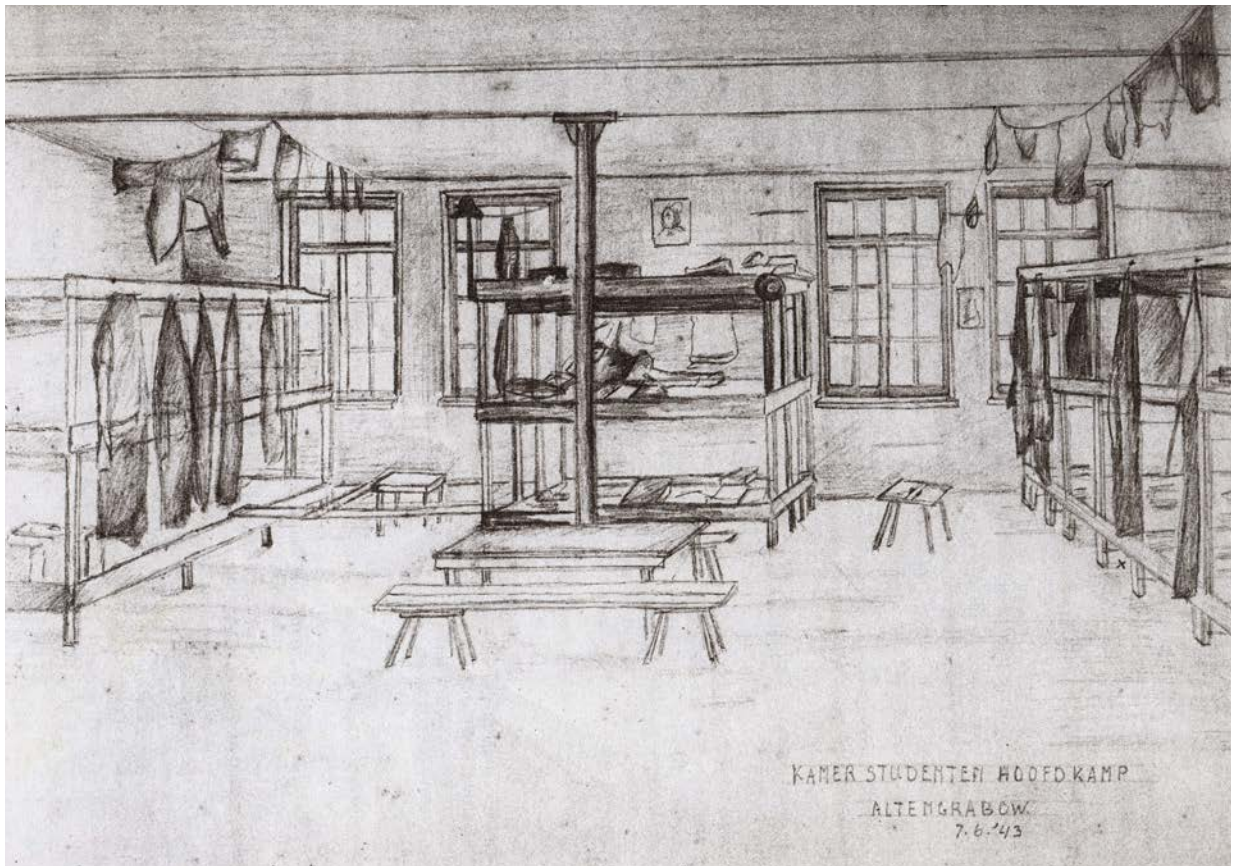
Studenten moeten kiezen

Ondertussen was op de universiteiten en hogescholen vanaf 1941 steeds meer verzet ontstaan tegen de bezet-

ter. Eerst was dit vooral gericht tegen de anti-Joodse maatregelen tegen leraren en professoren, maar vanaf december 1942 vooral door de aankondiging van secretaris-generaal J. van Dam dat 6.000 studenten op korte termijn in Duitsland moesten gaan werken.⁸ Om het toenemende verzet de kop in te drukken eiste de bezetter in maart 1943 van de studenten een loyaliteitsverklaring. Hierin moesten zij ieder studiejaar beloven niets tegen de bezetter te ondernemen. Ze was vergelijkbaar met de verklaring die drie jaar eerder ook aan de beroepsmilitairen was voorgelegd. Wie zijn handtekening zette kon verder studeren, wie dat weigerde werd uitgeschreven en diende zich te melden voor de *Arbeitseinsatz*. Ongeveer 3.500 studenten tekenden,

⁷ Bloemhof, Amersfoort '40-'45, Deel 1, 176.

⁸ De Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, 757. Prof. dr. J. van Dam (1896-1979) leidde tijdens de bezetting het ministerie van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming. Het Bijzonder Gerechtshof van Amsterdam veroordeelde hem in 1948 tot zeven jaar gevangenisstraf. In mei 1949 kwam hij vrij.

Tekening van de kamer in de *Hochbau* in Stalag XI A Altengrabow, gemaakt door medestudent Thijs van der Horst. Na 72 jaar vond Wim Ruyten deze kamer in het zeer vervallen gebouw weer terug. Collectie Van Hoppe.

de overige 12.500 weigerden. Een groot aantal weigeraars dook onder, waarop universiteiten en hogescholen niets anders restte dan hun deuren te sluiten.⁹

Ommen en Amersfoort, voorportaal voor Duitsland

Een van de studenten die weigerde de loyaliteitsverklaring te tekenen en in plaats daarvan voor de *Arbeitseinsatz* koos, was Wim Ruyten, zoon van een wethouder in Roermond en student tandheelkunde in Utrecht. Bang voor represailles tegen zijn vader als hij zou onderduiken, had hij zijn koffer met daarin ook wat medisch gereedschap en amalgaam gepakt en was vervolgens

in militair tenue naar de meldingslocatie in Maastricht gegaan. Dat hij in uniform ging had een bedoeling: Wim was als dienstplichtig vaandrig in de meidagen van 1940 plaatsvervangend sectiecommandant geweest en had enkele weken in *Offizierslager* (Oflag) V A Weinsberg gevangen gezeten.¹⁰ Vanuit Limburg werd Wim met een aantal anderen op 7 mei 1943 naar Ommen overgebracht. Hier was een voormalig werkkamp, nu genaamd *Einsatzlager Erica*, ingericht als opvangkamp voor studenten die in Duitsland tewerkgesteld zouden worden. Wim was geenszins van plan om te gaan werken voor de Duitsers maar had het voornemen om zich te beroepen op zijn militaire status en daarmee bewust te kiezen voor krijgsgevangenschap.¹¹ Deze bood-

⁹ De Jong, *Het Koninkrijk*, 757.

¹⁰ Nationaal Archief, Den Haag, Het Nederlandse Rode Kruis - Centrale Documentatie (cd), nummer toegang 2.19.310, cd 54, Krijgsgevangenen

¹¹ De Commissaris voor de belangen van de v.m. Nederlandse Weermacht, L.C. Rietveld, had bedongen bij de bezetter, dat militairen konden kiezen voor krijgsgevangenschap en daarmee van de *Arbeitseinsatz* verschoond bleven. In de praktijk betekende dat voor krijgsgevangenen manschappen niet veel: zij werden allemaal ingezet in zogenoemde *Arbeitskommandos*.

Toegangspoort van Kriegsgefangenenlager Stanislau. Na een kort verblijf bij de beroepsofficieren volgde overplaatsing naar Stalag 327 Nehrybka.

Collectie Van Hoppe.

schap verkondigde hij aan ieder die het wilde horen en al snel vond hij een aantal medestanders. Uiteindelijk opteerden zo'n 60 studenten voor krijgsgevangenschap boven *Arbeitseinsatz*. Op 12 mei vertrok deze groep naar Amersfoort, waar een barakkenkamp aan de Zonnebloemstraat was ingericht als meldingslocatie voor militairen die zich op basis van oproepen in de dagbladen moesten melden voor krijgsgevangenschap. Wekelijks gingen vanaf hier treinen naar Duitsland. Na enkele dagen in Amersfoort vertrokken ook Ruyten en de andere studenten in goederenwagons naar een voor hen onbekende bestemming.

Stalag XI A Altengrabow, het hongerkamp.

Het eerste kamp waarin Ruyten en zijn medestudenten aankwamen was *Stammlager* (Stalag) XI A Altengrabow, een militair oefenterrein in de buurt van Maagdenburg dat nu dienst deed als krijgsgevangenkamp. Na een medische keuring, inenting, registratie en een

foto kregen allen een nummer. Voor Wim was het nummer 105260, waarmee hij voortaan door het leven ging. De dagen achter prikkeldraad waren lang en eentonig, en de voeding die bestond uit koolsoep met af en toe *Pellkartoffeln* was onvoldoende, met voortdurende honger als gevolg.¹²

Stalag XI A diende als eerste opvangkamp voor alle Nederlandse krijgsgevangenen. De bedoeling was dat zo veel mogelijk van hen vanuit Altengrabow over de diverse *Arbeitskommandos* (Arb.kdos) zouden worden verdeeld om te worden ingezet in de Duitse (oorlogs) industrie. Een Arb.kdo was een organisatorische eenheid bestaande uit enkele tot zelfs wel duizenden arbeiders die werd aangestuurd door het bedrijf waar men werkzaam was. Het beheer voerde het stalag uit, dat in de buurt lag. Conform de Conventie van Genève konden officieren niet worden verplicht tot werk en mochten onderofficieren alleen toezicht houden op werkzaamheden. Aan korporaals en manschappen kon daarentegen wel arbeid worden opgedragen, mits dit

¹² Van Hoppe, van der Most en Rossmeisl, *Verzwegen oorlogsjaren* (Amsterdam 2021), 131.

Interieur van een legeringskamer van cadetten en adelborsten in Stalag 371 Stanislaw. Ongeveer twintig jongelui deelden een kamer.

Collectie Van Hoppe.

werk niet ten nutte van de oorlogsindustrie was.¹³ Van dit laatste kwam in de praktijk weinig tot niets terecht, aangezien vrijwel de gehele economie ondergeschikt was aan de Duitse oorlogvoering. Voor de groep studenten betekende dit, dat ze werd gesplitst. De zeven officieren in de groep verdwenen spoedig na aankomst naar Stalag 371 Stanislaw, waar zich op dat moment de Nederlandse beroepsofficieren, cadetten en adelborsten bevonden, die zich in mei 1942 hadden gemeld. De veertien korporaals vertrokken naar Stalag V A Ludwigsburg. De 38 resterende vaandrags drongen aan op overplaatsing naar Stanislaw. Zij dachten hier beter af te zijn dan in een Arb.kdo. Eind juli 1943 gingen zij inderdaad op transport naar Stalag 371. In een wagon van negentien m² was nauwelijks genoeg ruimte voor de mannen met hun bagage. Aan proviand kregen ze elk een half brood en een literblik vlees. Geen water. In het midden van de wagon stond een *Kübel* (ton) voor de behoeften. Niemand wist hoe lang de reis zou duren. Uiteindelijk zouden zij zes dagen onderweg zijn.¹⁴

Stalag 371 Stanislaw, ijdele hoop

Aangekomen in het kamp wachtte Wim en zijn kameraden een bijzonder gastvrij onthaal. Verschillende bekenden zagen elkaar en allerlei nieuwtjes wisselden van eigenaar. Eten was er in tegenstelling tot wat ze gewend waren in overvloed. Er werd genoten van erwtensoep en gebakken aardappelen. Een speciale hulde werd de studenten gebracht door beroepsofficieren en cadetten van de zogeheten Colditz-groep, de erewoordweigeraars die enkele weken eerder uit Oflag IV C Colditz in Stanislaw waren aangekomen. Net als de studenten hadden zij immers ook geweigerd een loyaliteitsverklaring te tekenen.

Aangezien het officierskamp overvol dreigde te raken met de komst van de Colditz-groep, waren de cadetten en adelborsten enkele weken eerder verplaatst naar een naastgelegen kazernecomplex uit de Habsburgse tijd, dat al snel bekend stond als 'cadettenkamp'. Enkele officieren uit het hoofdkamp hadden hier de leiding

¹³ Krijgsgevangenenverdrag van 27 juli 1929, art. 31

¹⁴ Ruyten, W., *Relaas krijgsgevangenschap* (Roermond 2015), 49.

Kampstraat in winterse sfeer van Stalag 369 Kobierzyn. In dit 'strafkamp' zaten de studenten samen met ruim 300 werkweigende onderofficieren.
Collectie Van Hoppe.

over de jongeren. Aangezien de Duitsers niet wijs koden worden uit de verschillende uniformen, legde een kapitein het als volgt uit: 'Die Oberfähnriche haben ein blaues Bieschen in den Bruch.'¹⁵ Na tien dagen kwam de Duitse kampleiding er achter, dat de groep studenten-vaandrigs geen beroepsmilitairen waren maar reservisten. Hoewel op 20 en 21 juni 1943 de reserveofficieren in Nederland waren opgeroepen en afgevoerd waren naar Oflag XXI C/H in Schildberg (Polen) besloten ze de groep studenten af te voeren naar een kamp vlakbij: Stalag 327 Nehrybka.

Stalag 326 Nehrybka

Na een korte reis arriveerden zij in het enorme kamp met capaciteit voor 30.000 man. Zij waren voorlopig de enige bewoners. Bij aankomst bleken ook nog eens vier cadetten heimelijk gewisseld te hebben met vier studenten, die in Stanislau waren achtergebleven. Dit bleef niet lang onopgemerkt en voor alle betrokkenen

betekende dit een aantal weken cel. De Duitse kampcommandant was niet op de hoogte van de rantsoenen, zodat de studenten hem wijs maakten dat zij volgens de Conventie van Genève recht hadden op één kilo aardappelen en één kilo groenten per man per dag. Niet schoongemaakt, voegden zij er geruststellend aan toe. Het werd prompt geleverd.¹⁶

Na korte tijd was het gedaan met de pret en verschenen grote groepen Italiaanse krijgsgevangenen. Nadat Italië in september 1943 de zijde van de geallieerden had gekozen, waren zij van bondgenoten vijanden geworden. Na ongeveer een maand verscheen er een nieuwe colonne krijgsgevangenen aan de poort. Dit bleken 300 Nederlandse beroepsonderofficieren te zijn, die vanwege hun weigering in Stalag XI A Altengrabow om te werken voor de Duitsers een strafoverplaatsing hadden gekregen. In Nehrybka nam de student-vaandrig Jan Verster zich voor om bij de eerstvolgende overplaatsing te ontsnappen. Wim Ruyten sloot zich bij hem aan, weldra gevolgd door de studenten Eddy Ernst,

¹⁵ De kapitein probeerde te zeggen: de vaandrigs hebben een blauwe bies op hun broek. Met de blauwe bies werd het wapen der infanterie aangeduid. Een andere kleur was onder andere rood, gebruikt door de artillerie net als het regiment grenadiers.

¹⁶ Ruyten, *Relaas*, 53.

Hein Visser, Jan de Greef en Tom Heyblom. Een spijker van veertien cm was het werktuig dat gebruikt zou worden om een gat in de wagon te maken. Veel voorbereiding was er niet. Eten was er weinig en voor de rest zouden ze van het land leven. Papieren en burgerkleding hadden ze ook niet en ook het reisdoel was vaag: voorlopig richting zuid, de Karpaten over en verder maar zien. Landkaarten en geld ontbraken eveneens.

Sprong naar de vrijheid

Op 30 september 1943 stond het transport gereed voor vertrek. De bestemming voor alle Nederlanders was Stalag 369 te Kobierzyn, nabij Krakau, dat dienst deed als strafkamp voor werk weigerende krijgsgevangenen onderofficieren. In een wagon met marinemannen starten de studenten aan het maken van een gat, wat nog niet meeviel. Na verloop van tijd, het gat was al goed gevorderd, mengde een adjudant-onderofficier zich met de ontsnappers in spe. 'Maar heren, waar bent u mee bezig?' 'Gaatje maken om uit te stappen', luidde het antwoord. Oh, maar dat kon hij niet toestaan, hij was verantwoordelijk voor deze wagon. Na enkele vermanende woorden door student-vaandrig Jan Verster bond de adjudant-onderofficier in en liet hij de ontsnappers in spé met rust.

Opeens stroomde frisse lucht de wagon binnen en met zijn mondspiegel controleerde Wim Ruyten de onderkant van de wagon, zoekend naar obstakels bij het "uitstappen". Deze waren er niet en het plan was om wanneer de trein langzaam reed, uit het gat te zakken, even mee te lopen met de trein en je dan te laten vallen op de bielzen. Zo gezegd, zo gedaan en toen de trein even later vaart minderde, lieten de vaandrigs Wim Ruyten en Tom Heyblom zich zakken en vielen daarna op de grond. Terwijl ze stil tussen de bielzen lagen, reeds de trein langzaam verder, hen in het donker achterlatend. Op het talud geklauterd liepen de mannen vervolgens langs een weg in noordelijke richting, weg van de plaats die, naar later bleek, Reichshof (tegenwoordig Rzeszow) heette. Na enige tijd kwamen ze bij een riviertje en sloegen daar hun kamp op. Op een vuurtje kookten ze wat aardappelen die ze uit een veld hadden gehaald. Na een paar uurtjes slaap vervolgden ze hun weg, hopende vroeg of laat wel een bruggetje te kunnen vinden.¹⁷ Gekleed in een mengelmoes van militaire kleding, een regenjas en een windjack kwamen beiden na een tijdje aan bij een klein, rustig dorpje. Ze veronderstelden in het gehucht geen Duitsers te zullen aantreffen maar hadden het mis. Net voorbij een schoolgebouwtje riep een luide Duitse stem hen aan. Hoewel ze zich

Regelmatig werden de pasfoto's vernieuwd. Deze foto van Wim Ruyten met nummer 105620 werd gemaakt in juni 1944 in Oflag 67 Neubrandenburg.

Collectie Van Hoppe.

doof hielden en stevig doorliepen, bleek de school een post van de Feldgendarmerie te zijn. Ondanks tegenwerpingen dat zij Nederlandse arbeiders waren kostte het de Feldgendarmerie geen enkele moeite om vast te stellen, dat hij met twee krijgsgevangenen te doen had. Achteraf bleek er in de omgeving al alarm geslagen te zijn, door de ontsnapping van de andere studenten uit de wagon. Zo kwam na amper één dag weer een einde aan de herwonnen vrijheid. Vergezeld door Duitse bewakers belandden de ongelukkigen in een oud fort in de buurt van Krakau genaamd nr. 52 Borek. Hier was een oude en vochtige cel hun verblijf voor de duur van de opgelegde krijgstuuchtelijke straf van drie weken *geschärfter Stubenarrest* (eenzame opsluiting). Omdat de cel uitzicht bood op het wachtgebouw, besloten beide studenten als vorm van verzet om dagelijks het Wilhelmus en een propagandapraatje voor de Duitse Wehrmacht ten gehore te brengen.¹⁸

¹⁷ Ibidem, 61.

¹⁸ Ruyten, *Relaas*, 69.

Op 28 april bevrijdden Sovjet-troepen Oflag 67 Neubrandenburg. Vlaggen van diverse nationaliteiten versieren de wachttoren. Het zou nog ruim vier weken duren voordat de Nederlanders het kamp verlieten op weg naar huis.

Collectie Van Hoppe.

Na enkele dagen versterkten de duo's Eddy Ernst met Jan Visser en Jan de Greef met Hein Visser de groep. Zij waren in tegenstelling tot het eerste tweetal pas uit de trein gekropen toen deze stilstond. Een wachtpost ontdekte hen en sloeg alarm maar moest eerst nog zijn wapen halen. Hierop werd uiteraard niet gewacht en de mannen wisten uiteindelijk tot nabij de Tsjechische grens te geraken voordat ze tegen de lamp liepen. Ernst en Heyblom verlieten na enkele dagen de groep. Zij hadden een verzoek lopen om naar Stanislau te worden teruggebracht, omdat ze beweerden toch echt beroepsmilitairen te zijn. Met Ernst zou het later slecht aflopen. Bij de ontruiming van Stanislau vanwege het oprukken van het Rode Leger in januari 1944, nam hij de benen waarna niets meer van hem werd vernomen. Vermoed wordt dat hij is opgepakt en in het concentratiekamp Mauthausen is gefusilleerd of vergast.¹⁹

Stalag 369 Kobierzyn, het “strafkamp” voor werkweigeraars

Na het uitzitten van de celstraf, kwamen de studenten terecht in het kamp waarheen de trein waaruit ze ontsnapt waren op weg was: Stalag 369 Kobierzyn. Dit

bevond zich onder de rook van Krakau. Er waren werkweigerende onderofficieren ondergebracht en toen de ruim 400 Nederlanders er aankwamen, bevonden zich er ook Franse krijgsgevangenen en een aantal Russen voor hand- en spandiensten. Hoewel dit kamp een van de meest oostelijk gelegen stalags was, bleek het geenszins een strafkamp. Het verblijf was er prima en er was zelfs een kampkrant getiteld *Luister eens uit*, waarin het wel en wee binnen de Nederlandse gemeenschap op papier werd gezet. Wim Ruyten verdiepte zich als assistent van de Franse tandarts in het kamp verder in de tandheelkunde. De tips die hij hierbij van de Fransman kreeg, zijn hem zijn verdere leven als tandarts bijgebleven. Na een verblijf van slechts enkele maanden kregen de studenten bericht van weer een overplaatsing. Met een ondoorgroendelijke logica - in juli 1943 mochten de vaandrigs niet bij de beroepsofficieren in Stanislau blijven - was de bestemming nu Oflag 67 Neubrandenburg, het kamp waar de beroepsofficieren kort voordien ook waren gearriveerd. Rouwig waren ze er niet om, ze hadden altijd gemeend in een officierskamp thuis te horen. Zo vertrokken op 27 januari 1944 de vaandrigs naar hun vijfde en laatste krijgsgevangenkamp.²⁰ Voor de Nederlandse onderofficieren kwam op

¹⁹ De Hartog, *Officieren achter prikkeldraad 1940-1945. Nederlandse militairen in Duits krijgsgevangenschap* (Baarn, 1983), 229.

²⁰ Ruyten, *Relaas*, 76.

13 augustus 1944 een einde aan het verblijf. Door het oprukken van de Sovjets werd het kamp ontruimd en volgde overplaatsing naar Stalag IV B Mühlberg.

Oflag 67 Neubrandenburg, zand, modder en luizen

Op het landgoed Fünfeichen bij Neubrandenburg, bevonden zich meerdere krijgsgevangenkampen. Er was Oflag II E, waar vooral Poolse officieren zaten en Stalag II A, waar allerlei nationaliteiten huisden. In het laatstgenoemde kamp zaten in mei 1940 voor de duur van enkele weken ook Nederlandse militairen. Een deel van het stalag waar voorheen Russen verbleven, was voor de Nederlandse officieren hernoemd tot Oflag 67. Hoewel de term Oflag leek alsof de leefomstandigheden hier beter zouden zijn dan in een stalag, was het nieuwe kamp in dat opzicht een grote desillusie. Het had een afmeting van 250 bij 250 meter. In de veertien barakken die langs een centrale kampstraat waren opgetrokken ontbrak het aan banken of tafels, was het tochtig en wemelde het van de luizen. Elke barak was in het midden gescheiden door een stenen gedeelte, waarin men zich kon wassen. De resterende gedeelten waren door middel van opgestapelde kribben verdeeld in vakken van vijf bij vijf meter, door de Nederlanders "hokken" genoemd. Wim Ruyten bewoonde met zes anderen hok 7 van barak 7a. Samen vormden ze een groep, kongsi genaamd, en deelden lief en leed, behalve suiker en sigaretten.²¹

In Oflag 67 zaten de studenten voor het eerst samen met de officieren achter prikkeldraad, de groep waartoe ze al vanaf mei 1943 wilden behoren. Van hen hoorden ze hoe het was vergaan sinds 1942 en maakten ze ook kennis met de kleine groep erewoordweigeraars, die in 1940 net als de studenten in 1943, geweigerd hadden om een loyaliteitsverklaring te tekenen. Het vervulde Wim en de medestudenten met een gevoel van trots. Eenmaal hun plek in het nieuwe kamp ingenomen, namen Wim en zijn collega's ook een kijkje in het onderkomen van de opper- en vlagofficieren om te zien hoe die erbij zaten. 'Het was vermakelijk', aldus Wim Ruyten. 'Alles zag er in die barak uit, zoals ze het een maand geleden hadden gevonden. Kribben kris kras in de ruimte, geen tafels en stoelen. Men zat hier en daar op de onderste kribben of stond wat rond. Ruimte voor een ieder was er in overvloed. Geen hokken. Een van hen had, zeer ondernemend, twee plankjes op elkaar getimmerd als zit, en een ander plankje op het raamkozijn vastgezet. Daar lag een boek op en

met de handen in de zakken van zijn overjas, veldmuts op het hoofd, zat hij daar te lezen, zich met moeite op zijn wankele zit in evenwicht houdend. Onbegrijpelijk, dat mensen, die toch zo'n avontuurlijk beroep hadden gekozen zo weinig initiatief aan de dag wisten te leggen. En ze waren toch ook nog niet écht oud! Hooguit 60!²²

In dit kamp leerden Wim en zijn medestudenten ook de "Reisvereniging" kennen: een zeer gesloten club van officieren, die alles organiseerden om een ontsnapping uit het kamp mogelijk te maken. Hierbij ging het niet alleen om de ontsnapping zelf maar ook om de tijd daarna. Eenmaal buiten het hek had de persoon die wilde ontsnappen papieren, een goed verhaal, geld, kaarten en burgerkleding nodig. In het kamp zelf moest de afwezigheid op de appels zo lang mogelijk verborgen worden gehouden. Dit werd onder andere opgelost door in rotten van vier te gaan staan in plaats van de gebruikelijke vijf. Buiten incidentele ontsnappingspogingen was het leven saai en eentonig en vulden de studenten hun tijd met lezen, wandelen, sporten. Soms ook met lessen die werden gegeven door de beroepsofficieren waarbij vooral de cadetten zich verplicht voelden deel te nemen. De studenten, die allemaal reservisten waren, voelden deze druk niet en brachten meer tijd door met het spelen van bridge. Als student tandheelkunde hielp Wim Ruyten de Nederlandse tandarts in het kamp met het maken van kunstgebitten en repareerde hij brillen met behulp van aceton en de stelen van tandenborstels.

In april 1945 merkten de Nederlanders aan alles dat het Rode Leger naderde. Zo moesten ze schuilloopgraven maken buiten de barakken en ook was in de verte het gebulder van de Russische artillerie hoorbaar. Op de 28e was het zover en rolden de eerste tanks van het Rode Leger langs het kamp. Medestudent vaandrig Herman Blonk schreef in zijn dagboek: 'Om 23.55 uur alarm. Terug in de loopgraaf, schrijf dit hier. Kogels fluiten over ons heen. Om 23.58 uur gejuich in de loopgraven langs de weg. Dus bevrijd. Elkaar gefeliciteerd.'²³ Van een snelle repatriëring naar huis was echter geen sprake, het zou nog tot eind mei duren alvorens de krijgsgevangenen naar Nederland vertrokken.

Naoorlogs bezoek aan de kampen

Na de oorlog pakte Wim zijn studie weer op. Vervolgens was hij zijn hele werkzame leven tandarts. Maar zijn tijd als krijgsgevangene koesterde hij ook, het had

²¹ Een kongsi is een groep personen die samenwerkt om daarmee de omstandigheden voor elkaar te verbeteren. In krijgsgevangenschap betekende dit dat ze de maaltijden deelden en ontvangen levensmiddelen en goederen deelden met elkaar.

²² Ruyten, *Relaas*, 82.

²³ Collectie Van Hoppe, inv.nr. 62, dagboek van vaandrig H.P. Blonk.

hem gevormd als mens en in tegenstelling tot het overgrote deel van zijn medegevangenen sprak Wim wel over deze tijd met zijn kinderen. In 1996 bracht Ruyten een bezoek aan de kampen in Altengrabow en Neubrandenburg, gevolgd in 1998 door een bezoek aan Kobierzyn, waar hij zijn ontsnapping in 1943 opnieuw reconstrueerde. Zelfs het grasveld waar hij met Tom Heyblom een nacht sliep, vond Wim terug!²⁴ Hij heeft zich altijd verzet tegen het feit dat de groep studenten-krijgsgevangenen niet als aparte groep door Lou de Jong werd genoemd in zijn standaardwerk over Nederland in de Tweede Wereldoorlog. Als principiële weigeraars verdienen zij volgens Wim een plaats naast de groep die wél altijd wordt genoemd: de erewoordweigeraars van de Colditz-groep.

Over de auteur:

Johan van Hoppe verricht al tientallen jaren onderzoek naar de Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap 1940-1945. Samen met Eric van der Most en Erwin Rossmesl schreef hij een overzichtswerk over dit onderwerp getiteld *Verzwegen oorlogsjaren* dat in mei 2021 verscheen. Door het gebruik van veel dagboekfragmenten laten de auteurs voor het eerst de krijgsgevangenen spreken. Zelf zwegen zij over deze oorlogsjaren en ook hun kinderen en kleinkinderen tasten vaak in het duister over wat hun vader meemaakte en wat hem bezighield. Alle groepen Nederlandse krijgsgevangenen en de kampen waarin zij verbleven komen in deze publicatie aan bod en het geheel is ruim geïllustreerd.

Wim Ruyten tijdens een bezoek aan het voormalige krijgsgevangenkamp Stalag XI A Altengrabow in 2015. Collectie Van Hoppe.

²⁴ Ruyten, *Relaas*, 110.

Afschaffing van de dagelijkse oorlam aan boord van schepen van de Nederlandse Koninklijke Zeemacht tussen 1815 en 1905

Drs. Rein de Lange

In de zeventiende eeuw werd de verstrekking van sterke drank een vertrouwd beeld op de Nederlandse vissers-, admiraliteit- en koopvaardischepen. Rond het middaguur werd dagelijks een glaasje alcohol aan de bemanning uitgedeeld. In 1815 werd de traditie overgenomen op de schepen van de Koninklijke Nederlandse Zeemacht. De sterke drank, die als "oorlam" werd aangeduid, was een welkome afwisseling in het zwaar en vaak eentonig bestaan van de matrozen. Gedurende de negentiende eeuw kwam er een matigingsbeweging onder de gegoede burgerklasse op gang die als doel had om de consumptie van alcohol te ontmoedigen. Dit gedachtegoed kreeg langzaam maar zeker grip op het denken bij de Koninklijke Marine en de overheid. Uiteindelijk zou dit resulteren in de afschaffing van de dagelijkse oorlam in 1905. In dit artikel wordt onderzoek gedaan hoe het proces verliep dat tot afschaffing leidde van de oorlam tussen 1815 en 1905.

Ontstaan van een gewoonte

Dagelijks een glaasje sterke drank was noodzakelijk. Bij matig gebruik, zo was de algemene opvatting, zou het nuttigen van alcohol aan boord goed zijn voor de gezondheid.¹ Vaak was het drinkwater slecht van smaak of ronduit bedorven zodat alcoholische dranken een veiliger alternatief waren om het noodzakelijke vocht binnen te krijgen. Op admiraliteitschepen was de aanbeveling om per maand twee stoep brandewijn mee te nemen voor elke 100 mensen aan boord.² Eén stoep bedroeg meestal 2,4 liter. De brandewijn werd aangelengd met water om daarna uitgeschonken te worden aan de matrozen. In een resolutie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) uit 1760 werd het dagelijks rantsoen sterke drank voor de manschappen van

De Nederlandsche Giftboom. Waarschuwing tegen drankmisbruik, 1867-1868, anoniem, naar George Cruikshank, 1867-1868. De 'Nederlandsche Giftboom' was de drankbestrijding spreuk van 1868. Onder een boom samengesteld uit drankvaten en groene slangen vangen allerlei verschillende personen de gifdrank op in hun glas. De derde persoon staand van rechts is een matroos. Op de voorgrond liggen slachtoffers dronken of dood op de grond. Op de achtergrond een grote lachende duivel met het opschrift 'Sterke drank / Volks kanker'. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

¹ F.J.A. Broeze, J.R. Bruijn en F.S. Gaastra, *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, III (Bussum 1977) 176.

² C. Allard, *Nieuwe Hollandse scheepsbouw vertoonende een volmaakt schip* (Amsterdam 1705) 55.

Beker op standing met holle voet, trechtervormig lichaam of wel concave wand met smal opstaand randje. Profiellijst tussen voet en lichaam, twee banden in de vorm van regendruppels in geslagen op de hals van het lichaam. Collectie Museum Rotterdam, Rotterdam.

Tinnen beker met vlakke bodem en een conisch rond lichaam met diverse ringen op het lichaam. afmetingen (cm) hg 8,5 / dm 7,5 Collectie Museum Rotterdam, Rotterdam.

Tinnen bekertje, ook wel oorlam of wippertje genoemd. Van Wikimedia Commons (<https://commons.wikimedia.org>).

'twee soopjes op een half mutsche' gesteld.³ De hoeveelheid werd daarmee verhoogd en gestandaardiseerd van twee slokjes naar 0,15 liter. Op de schepen van de VOC was zelfs een speciale brandewijnbalie aanwezig waar de oorlam werd uitgedeeld.⁴ Na het wegvallen van de VOC en admiraliteiten werd de Koninklijke Nederlandse Zeemacht vanaf 1815 verantwoordelijk voor het verdedigen van de Nederlandse kust en de koloniën. De traditie van het uitgeven van een dagelijkse oorlam aan de bemanning werd overgenomen op de Nederlandse marineschepen.

Etymologie

Het woord oorlam is een verbastering van het Maleisische Orang Lama. Dit betekent iemand die ergens lang geweest is.⁵ Met Orang lama wordt ook bedoeld een ervaren matroos (oudgast) of ook wel oorlogsmatroos. De oudgasten stonden er bekend om dat ze

wel een borrel lustten. Zodra ze weer terug waren in het vaderland vielen ze op door hun uitbundige drinkgedrag.⁶ Vandaag de dag heeft oorlam de betekenis van een rantsoen jenever aangelengd met water dat op vaste tijden aan matrozen werd uitgedeeld.⁷ Dat het woord oorlam al in de achttiende eeuw gangbaar was onder het varensvolk, blijkt uit een zeemanslied daterend van circa 1775:

*Laat Janmaat spreken:
Hy schaft ook vasten kost,
En, week aan weken,
Staat alles op zijn' post.
Hy heeft een' prompten kok,
En lust een stevig brok;
En, 'k mag het niet verzwijgen,
Een oorlam aan de klok
Kunt gy ook krygen.⁸*

³ *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van maandag 5 maart 1860, 2 en T.R.C. Huydecoper. *Ernst en Liefde aan mijne landgenoten bij de oprigting eener Neederlandsche vereeniging tot afschaffing van Sterken drank.* (Amsterdam 1846) 19-20.

⁴ Anoniem, *voc-Glossarium verklaringen van termen, verzameld uit de rijks geschiedkundige publicatiën die betrekking hebben op de verenigde oost-indische compagnie* (Den Haag 2000) 16.

⁵ J. Haafner, *Reize in eenen palanquin, of Lotgevallen en merkwaardige aantekeningen op eene reize langs de kusten Orixia en Choromandel* (Amsterdam 1808) 44.

⁶ Anoniem, *Drank en deining. Scheepsdranken toen en nu* (Almere 1981) 24.

⁷ Van Dale, *Handwoordenboek hedendaags Nederlands 2e druk* (Utrecht en Antwerpen 1996) 695.

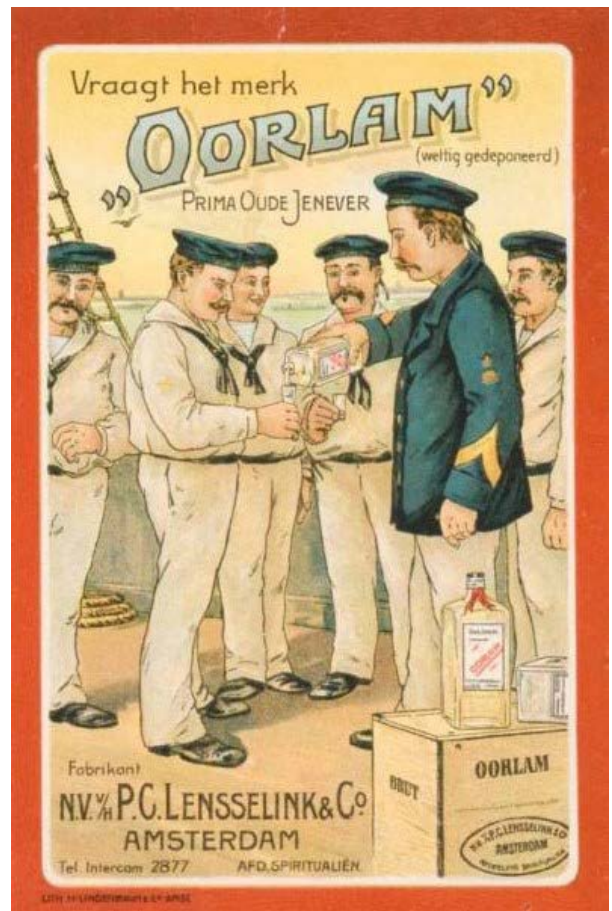
⁸ Q.N. Jolroeijer, *Zeemansliedje: Jan die sloeg Lijsje* (ca. 1775) 4.

De Nederlandse Koninklijke Zeemacht

Vanaf 1815 waren de marineschepen en hun bemanningen met enige regelmatig jarenlang in Nederlands-Indië gestationeerd. Tijdens deze reizen werd de traditie van de dagelijkse uitgifte van de oorlam, voornamelijk nog bestaand uit jenever, verder verstevigd. Op uitzonderlijke momenten zoals een storm of feest, werd regelmatig nog een extra oorlam verstrekt.⁹ De jenever werd verder gebruikt als medicijn om een zieke of zwakke matroos weer snel op de been te helpen. In de tropen hielp het ook om de bittere smaak van kinine weg te spoelen.¹⁰ Een enkele keer werd door de commandant zelfs besloten om gedurende de gehele reis de bemanning twee keer per dag een oorlam te verstrekken: de eerste bij het ontbijt en de tweede rond het middagmaal.¹¹ De oorlam werd ook ingezet om matrozen aan te moedigen extra taken op zich te nemen. Een mooi voorbeeld hiervan is toen onderweg naar Celebes op het ramtorenschip Prins Hendrik der Nederlanden een rattenplaag uitbrak. Om van het ongedierte verlost te worden, werd er per gevangen rat een extra oorlam verstrekt. Helaas was het jenevervaasje leeg voordat men zich aan boord van alle ratten had kunnen ontdoen.¹² Het geïnstitutionaliseerde alcoholgebruik had nog een andere uitwerking: drinken werd een bewijs van mannelijkheid. Jonge mannen, en zeker die bij de marine zitten, waren en zijn vaak gevoelig voor een stoer imago.¹³

Anti-alcohollobby

Eentonigheid en drank gaan vaak niet goed samen. Het drankmisbruik liep dan ook de spuigaten uit op de marineschepen.¹⁴ De matrozen ervoeren de dienst in Nederlands-Indië meer als een gevangenschap dan een avontuur. Nergens was afleiding en het werk was saai en eentonig. Verder was er constant een chronisch tekort aan bekwaam varensvolk. De kwaliteit van hen die zich wél aanmelden was vaak onder de maat. Velen van deze jongens kwamen uit kringen waar het alcoholgebruik hoog lag. Terwijl op de marineschepen de oorlamtraditie een vaste plaats in de dagelijkse routine had verworven, kwam op de vaste wal een anti-alcohol-

Reclame voor het merk 'Oorlam' door de fabrikant P.C. Lensselink & Co Amsterdam.
Collectie Maritiem Museum, Rotterdam.

beweging op gang. Het burgerlijk beschavingsoffensief kreeg zijn aanvang aan het einde van de achttiende eeuw met als doel om de lagere klassen te "beschaven". Onder andere de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen richtte zich al rond 1800 tegen het zogenaamde "morgenslokjen".¹⁵ Gedurende de loop van de negentiende eeuw hield de overheid zich nog lange tijd afzijdig van het sociale vraagstuk. Toen de economische situatie aan het eind van de eeuw steeds meer verbeterde, ging de beter gesitueerde arbeidersklasse zich steeds meer

⁹ Zie bijvoorbeeld: Kuwiks, *Uit de marineloopbaan van Dirk Jan* (Leiden ca. 1940) 111-112.

¹⁰ W.H. Meijer, *Terugblik. Herinneringen van een sociaal-democraat* (Amsterdam 1981) 83.

¹¹ A. Kappler, *Zes jaren in Suriname. Schetsen en tafereelen uit het maatschappelijke en militaire leven in de Kolonie* (Utrecht 1854) 10.

¹² Meijer, *Terugblik*, 85-86.

¹³ W.H.T. Heijster, 'Krijgsmacht en alcohol', *Militaire spectator* 158 (1989) 561.

¹⁴ B. Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam 2009) 116.

¹⁵ Anoniem, 't Morgenslokjen, een gemeenzaam buurpraatjen tussen Dieuwertjen en Grietjen en eenige andere personen (Haarlem 1804).

PAK NOG EEN OORLAM.

Muziek voor Zang en Piano 50 cent.

Een matroos is thuis waar hij vaart,
Wij zijn niet eenkennig van aard.
Waar het anker haakt in den plas
Daar zwieren wij rond en drinken een glas.

Refrein:

Pak nog een oorlam en zingt nog een lied!
Hoedeldé! Hoedeldé! Hoedeldé!
Want echte zeelieden piekeren niet!
Hoedeldé! Hoedeldé! Hoedeldé!
En als wij straks weer gaan varen op zee,
Dan nemen wij de harmonica mee.
Pak nog een oorlam en zing er een lied!
Hoedeldé! Hoedeldé! Hoedeldé!

In de Oost, de West en de Zuid
Tatoueren wij onze huid!
Souvenirs in iedere taal
Staan op onze borst in 't fotojournaal.
En de haaien krijgen ons niet,
En de apen lusten ons niet,
Maar de meisjes mogen ons graag.
Kom jongens, ahoy! we varen vandaag!

Tekst van het lied 'Pak nog een oorlam'.

Collectie Meertens instituut, Amsterdam.

afzetten tegen openbare dronkenschap.¹⁶ Daarnaast waren er allerlei verenigingen voor drankbestrijding op humanistische, communistische, liberale, christelijke en katholieke grondslag. Al die verenigingen samen hadden rond de eeuwwisseling van de negentiende op de twintigste eeuw zeker zo'n 20.000 leden.¹⁷

Voorzichtige maatregelen

De invloed van de anti-alcoholgroeperingen op de zeemacht bleef beperkt. De marinetop was ook niet gediend met bemoeienissen van buitenaf.¹⁸ Toch was men niet geheel ongevoelig voor de lobby. Ook binnen de marine werd men zich ervan bewust dat er wat moest veranderen. Het leven aan boord moest humaner en beschaafder worden.¹⁹ In reactie op de

bezwaren tegen het dagelijks verstrekken van sterke drank aan boord, begon de marine in 1846 een proef. Twee schepen werden uitgekozen om de dagelijkse oorlam in hoeveelheid te halveren. In plaats van tien vingerhoeden werd het gratis uitgedeelde drankje naar vijf vingerhoeden teruggebracht.²⁰ Dit werd gecompenseerd door het uitdelen van koffie met suiker aan de matrozen. Het korvet Argo ving met de proef aan tijdens de reis van Den Helder naar Batavia.²¹ Daarnaast was de brik Merkuur uitgekozen om mee te doen aan deze proef. Dit schip voer naar West-Indië. Beide bemanningen waren goed te spreken over het gedeeltelijk vervangen van de sterke drank door koffie met suiker.²² Ook de gezondheidsofficieren waren ervan overtuigd dat wanneer de matrozen voor koffie of thee konden kiezen, velen een tweede teug oorlam of jenever zouden laten schieten. Het gewoontewijs drinken van sterke drank zou dan vanzelf sterk verminderen.²³ Het zou echter nog vijf decennia duren voordat er drastischer maatregelen zouden worden genomen.

Politieke aarzeling

Bij de verantwoording aan de Tweede Kamer van de Drankwet van 1881, gaven de minister van justitie Modderman en de minister van binnenlandse zaken Six aan dat bij de zeemacht het alcoholmisbruik minimaal was. Dit kwam volgens hen omdat er strenge straffen werden toegepast als er sprake was drankmisbruik. Verder werd aan een bemanning die in de haven lag geen dagelijkse oorlam meer verstrekt. Dit werd alleen op zee gedaan en dan ook nog maximaal 0,05 liter als dagelijkse rantsoen aan schepelingen vanaf de leeftijd van twintig jaar. Deze maatregelen waren volgens de ministers ruim voldoende om drankmisbruik tegen te gaan. Een volledige drooglegging op de marineschepen zagen ze niet zitten omdat:

*onder sommige omstandigheden de verstrekking van een geringe hoeveelheid op de belangen van de dienst in zee een gunstige invloed uitoefent.*²⁴

De minister van Marine Kip was niet direct betrokken geweest bij de invoering van de Drankwet van 1881. De

¹⁶ N. Bakker, J. Noordman en M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk, 1500-2000*. (Assen 2010) 165-166, 173.

¹⁷ https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Vereniging_tot_Afschaffing_van_Alcoholhoudende_Dranken (laatst bekeken op 20-10-2020).

¹⁸ Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 123.

¹⁹ *Ibidem*, 118.

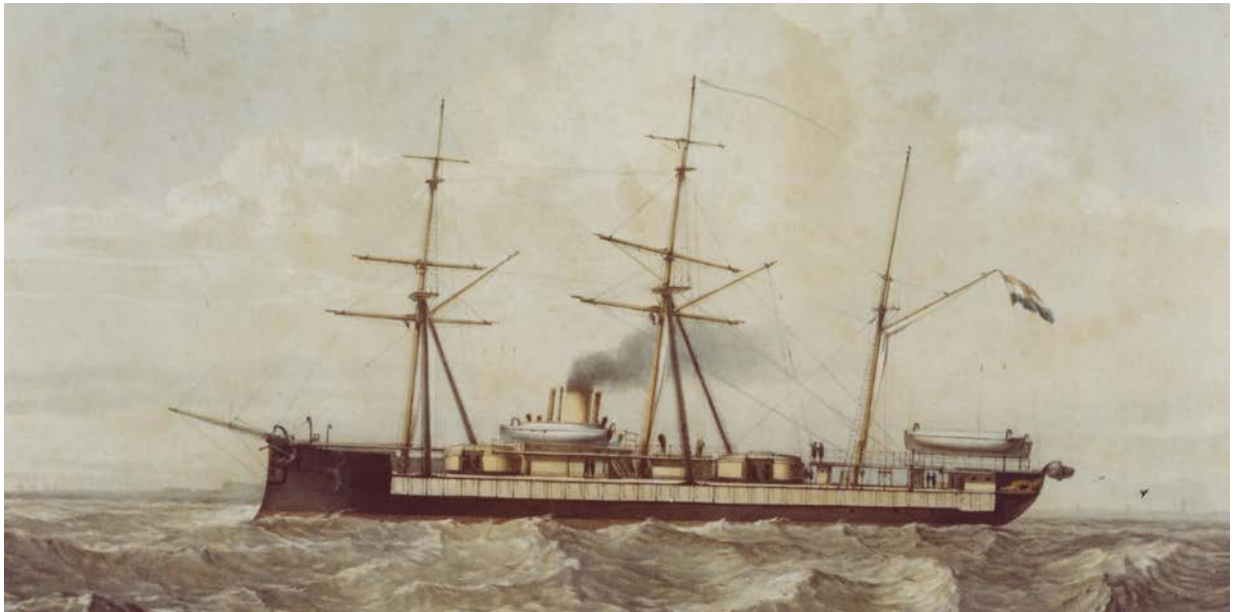
²⁰ 1 vingerhoed = 1 centiliter.

²¹ *Groninger Courant* van vrijdag 20 november 1846, 2.

²² *Algemeen Handelsblad* van vrijdag 3 maart 1848, 2.

²³ L.F. Percille, *Handleiding tot de leer om de gezondheid te behouden* (Utrecht 1851) 425.

²⁴ *Handelingen der Staten-Generaal. Memorie van beantwoording, ingezonden bij brief van den 17/22 Februarij 1881, bijlage 11, 1 blz. 1.*

Ramtoerschip (panterschip) Zr. Ms. *Prins Hendrik der Nederlanden* (1867-1900). De reling is neergeklapt om het geschut vrij schootsveld te geven.

Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag.

Antirevolutionaire Partij (ARP) die weliswaar ingestemd had met de Drankwet, gaf aan dat levenstucht geen regeringszaak was. Met andere woorden: de verantwoordelijk lag bij de matrozen zelf hoe zij omgingen met de uitgifte van sterke drank.²⁵ Deze mening is enigszins dubbel aangezien de partij in haar Program van Beginselen als speerpunt had opgenomen om zich sterk te maken tegen drankmisbruik.²⁶ In 1867 werd er in de *Militaire Spectator* door een oud-officier zelfs nog gesuggereerd dat vanwege de halvering van de hoeveelheid oorlam op zee en het verbod van uitgifte als het schip aangemeerd lag, menig geschikt zeeman de dienst vaarwel had gezegd.²⁷

Trage kentering

Gedurende de laatste decennia van de negentiende eeuw kwam er langzaam een kentering in de mening over het dagelijks, van rijkswege uitgeven van de oorlam. In de zitting van de Tweede Kamer op 15 december 1887 gaf het kamerlid Gildemeester aan dat de jongeren op de vloot vaak onder groepsdruk waren begonnen met drinken. Bij de leeftijd van twintig jaar waren het

echter volgens hem nog steeds jongens. Dat de staat ongevraagd en kosteloos elke dag sterke drank aan hen aanbood, was in zijn ogen geen wenselijke situatie. Het enige wat dit voorbracht waren volgens hem dronkaards.²⁸ Er waren echter ook nog steeds tegengeluiden. Zo reageerde Schimmelpenninck van der Oye daarop dat sinds enkele jaren de hoeveelheid drank al was gehalveerd. Verder waren er volgens hem altijd nog omstandigheden, bijvoorbeeld bij slecht weer of bij vermoeidheid, dat het geven van een oorlam zuiverend kan werken en geen kwaad kon. 'De ouderwetsche vaderlandsche oorlam moet gehandhaafd worden.'²⁹

Knipkaart

In 1899 kregen de matrozen van enkele schepen als proef een knipkaart toebedeeld waarmee ze elke keer dat ze geen oorlam namen een knipje kregen. Voor elk knipje kreeg de matroos een vergoeding van drie cent en later zelfs vijf cent. De verenigingen die voor het afschaffen van verstrekking van sterke drank waren, rekenden er echter op dat er de keuze tussen geld of hun dagelijkse oorlam de matrozen vrijwillig

²⁵ A.F. de Savornin Lohman, *Wat wil de Antirevolutionaire Partij?* (Utrecht 1883) 38.

²⁶ Anoniem, *ARP beginselprogramma 1878* (Utrecht 1897) 14.

²⁷ De Roo van Alderwerelt, 'Maritieme beschouwingen', *Militaire Spectator* 1 (1867), 25.

²⁸ 35e zitting van Tweede Kamer. 493 *Vaststelling van de Staatsbegroting van 1888*. 15 december 1887, 2.

²⁹ *Ibidem*, 4.

Matrozen van de Engelse Royal Navy ontvangen hun dagelijkse rum rantsoen aan boord van HMS Royal Oak 1916. Van Wikimedia Commons. (<https://commons.wikimedia.org>).

zouden kiezen voor het geld.³⁰ Er was echter maar een kleine groep van gemiddeld acht à tien procent van de matrozen die gebruik maakte van deze regeling.³¹ Degenen die voor het geld gingen, gebruikten dit regelmatig om jenever aan de wal te kopen.³² Vanuit de matrozen zelf was er weinig enthousiasme om af te zien van de drank. Er werd nog wel een poging gedaan om een anti-alcoholvereniging op te richten onder de matrozen, maar deze bleef zeer klein qua ledenaantal en kreeg bovendien geen koninklijke goedkeuring. Vanaf 1902 verschenen er wel enkele artikelen in het blad van de matrozenvakbond over drankbestrijding.³³ Aan boord bleef echter een vaste kern van matrozen die het drinken zag als sociaal groepsgebeuren en niet van plan was om de consumptie te verminderen.³⁴

Afschaffing van de oorlam

In 1903 werd er door het hoofdbestuur van de Volksbond, een vereniging tegen drankmisbruik, een commissie benoemd om te onderzoeken of het wenselijk was om het verstrekken van sterke drank volledig te verbieden bij de marine.³⁵ De commissie kwam tot de

conclusie dat het niet op het pad van de Volksbond was om hierover een uitspraak te doen. Verder gaf de commissie wel als advies om de dagelijkse oorlam te vervangen door een compensatie in geld. Degenen die voor de compensatie gingen, hoefden niet baksgewijs aan te treden als het oorlam werd uitgedeeld.³⁶ Ook al kon de Volksbond geen vuist maken, de afschaffing van de oorlam kwam langzamerhand wel in zicht. Enkele Kamerleden pleitten voor het geleidelijk afschaffen van de verstrekking van sterke drank bij de marine. Er werd gevraagd om te zoeken naar een alternatief genotsmiddel.³⁷ Er waren echter ook Kamerleden die nog steeds huiverig bleven omtrent het verbieden van sterke drank. De vrees was dat er een onaangename sfeer aan boord zou ontstaan. Een eventuele compensatie werd door de minister Ellis als te duur gezien. 'Het oorlam is geen recht, maar een gunst', zei hij.³⁸ Vanaf begin 1904 kwam er een nieuw reglement op de victualiedienst in werking. In de bepalingen stond dat in Nederland alleen nog maar een oorlam werd verstrekt bij buitengewone omstandigheden en bij bijzondere gelegenheden. Op zee werd nog wel dagelijks een rantsoen van 0,05 liter toegewezen voor iedereen vanaf twintig jaar. Wie geen gebruik wenste te maken van de verstrekte jenever ontving nu standaard een geldelijke vergoe-

Varende ouderdag op een schip van de Koninklijke Marine rond 1980. De matrozen nemen een flesje bier ter ontspanning.

Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag.

³⁰ D. Lubach en L.J. Egeling, *Schat der gezondheid* (Haarlem 1859).

³¹ *Marine-begroting voor het dienstjaar 1902. Memorie van antwoord.* 147.

³² J.A. Schell, *Uit de dagen van Tempo Doeloe bij onze Koninklijke Marine van 1872-1907* (Den Haag 1930) 216.

³³ Meijer, *Terugblik*, 296.

³⁴ *Ibidem*, 113.

³⁵ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant* van 26-03-1903, 1.

³⁶ *Haarlem's dagblad* van 08-06-1903, 5.

³⁷ Definitieve marinebegroting voor het dienstjaar 1903, *Marineblad* jrg 18 (1903) 33.

³⁸ *De Telegraaf* van 17-06-1904, 2.

Marineschepen in de wateren rond Djibouti, Hr. Ms. *Zierikzee*, *Philips van Almonde*, *Harlingen*, *Jacob van Heemskerck*, *Haarlem* en *Zuiderkruis* in 1991. Hun aanwezigheid was er in het kader van patrouille- en escortetaken in het Perzische Golf oorlogsgebied. Alcohol werd alleen genuttigd in de haven op een rustdag. Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag.

ding.³⁹ Niet lang daarna zou de volgende stap plaatsvinden. Vanaf 1 april 1905 werd het reglement namelijk verder aangescherpt. Er werd alleen nog maar tot verstrekking van een oorlam overgegaan indien de commandant daartoe een reden zag. Ook de officier van gezondheid kon naar eigen inzicht tot uitdeling overgaan.⁴⁰ Hiermee was een eind gekomen aan de van rijkswege, dagelijkse uitgifte van de oorlam. De oud-zeeofficier en christen-drankbestrijder C.W.F. baron Mackay was zeer tevreden met deze uitkomst. Hij stelde: [...] *zodat het officieel verstrekken van jenever aan boord van Hr. Ms. Oorlogsschepen tot het verleden behoort!!!*⁴¹

Conclusie

Gedurende de negentiende eeuw werd vanuit maatschappelijke organisaties gewezen op de ellende die sterke drank met zich meebracht. Alhoewel in eerste instantie de top van de marine niet direct overtuigd was, bewoog men een klein beetje mee in het terugdringen van de dagelijkse verstrekking van sterke drank. De leeftijd werd verhoogd naar twintig jaar en de hoeveelheid werd gehalveerd. De officieren mochten echter naar eigen inzicht altijd een extra oorlam laten uitdelen. Dit werd dan ook regelmatig gedaan zodat de extra maatregelen lange tijd weinig zoden aan de dijk hebben gezet.

De matrozen kwamen vaak ook uit een milieu waar het drankgebruik hoog lag. De overheid was ook niet overtuigd dat sterke drank moest worden afgeschaft op de schepen, zodat er decennialang niet werd overgegaan op een sterker ontmoedigingsbeleid. Er heerste de opvatting dat het scheepsvolk van de marine de drank nodig had om hun werk naar behoren uit te voeren. Ondanks de geslaagde proeven die werden uitgevoerd op de *Argo* en *Merkuur*, bleef de oorlam dagelijks in de kelen van het scheepsvolk verdwijnen. Bij het voeren van de discussie werd aan de matrozen zelf niets gevraagd. En slechts een klein percentage stopte daadwerkelijk met het ophalen van hun dagelijkse oorlam. Het geld dat ze ervoor kregen werd echter vaak weer omgezet in drank die ze aan wal kochten. Een anti-alcoholvereniging die was opgezet door marine matrozen bleef klein en zonder invloed. Pas aan het begin van de twintigste eeuw kwam er toch nog abrupt een einde aan deze traditie op marineschepen. Uiteindelijk werd de dagelijkse verstrekking van de oorlam afgeschaft per 1 april 1905. Dat de afschaffing slechts als een symbolische daad kan worden gezien en niet als een effectieve maatregel, blijkt uit het feit dat er tegenwoordig nog steeds een discussie plaatsvindt over het wel of niet verstrekken van alcohol aan boord van marineschepen. De strijd om alcoholmisbruik tegen te gaan, is nog steeds niet gestreden.⁴²

³⁹ De Standaard van 22-02-1904, 2.

⁴⁰ C.W.F. Mackay, *De alcohol op onze vloot* (Utrecht 1909) 6.

⁴¹ Mackay, *De alcohol op onze vloot*, 11; Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 386.

⁴² https://puc.overheid.nl/mrt/doc/puc_303886_11/1/ (laatst geraadpleegd op 08-11-2020).

Verwondingen en gevolgen voor Nederlandse veteranen uit de Waterloo veldtocht

Een onderzoek naar musketwonden via onder andere het Fonds 1815

Erwin Muilwijk

2de Luitenant bij eene Compagnie, van het 27ste Jagers, wierd ik bij Quatre Bras, door een musketkogel in het linker been gewond, eenige ogenblikken, voor dat de Eerste Luitenant Compagnies commandant, door een schot buiten gevecht gesteld wierd. De 2de, tweede Luitenant, Henric van Heerdt, ook geblesseerd wordende, en mij in staat gevoelende bij het voorwaards tirailleeren, dat niet zoo snel gaat, op mijn Jagers sabeltje leunende, de Compagnie te blijven aanvoeren, en dirigeren, hield ik dit vol [...].

Met deze nogal droge opsomming van toch dramatische momenten begon Cornelis Franciscus Frisius van Hylckama (1791-1865) zijn brief over de wederwaardigheden van 50 jaar terug. Bijzonder is dat zijn ooggetuigenverslag, als een van slechts een handvol voorbeelden, een beschrijving geeft door een Nederlandse militair van hoe hij gewond raakte in de veldtocht van 1815. Van Hylckama beschreef hoe hij en een deel van zijn compagnie in de middag van 16 juni werd overlopen door Franse cavalerie en krijgsgevangenen gemaakt. Met wat geluk wist hijzelf te ontsnappen en het gevecht voort te zetten. Pas de volgende dag, toen het leger terugtrok richting Waterloo, zocht Van Hylckama eindelijk medische hulp in een 'niet veraf gelegen schuur', waarmee zeer waarschijnlijk de grote

hoeve werd bedoeld op het kruispunt van het gehucht Quatre Bras. De gruwelijke aanblik aldaar deed hem hevig schrikken:

Toen ik die schuur, waar een aantal gewonden lagen, binnen trad, had men juist een lancier van Brunswick Oels, het been boven de knie afgezet, en was men met een ander zwaar geblesseerde geocopeerd, bij de lancier staande vroeg ik deeze hoe hij zich gevoelde, O geheel goed (was het antwoord) waare onze Brave Hertog maar niet gesneuveld. [...] Men moest zich haast schaamen zonder een arm of een been, verloren te hebben, zich in die schuur te bevinden.¹

De kogel in Van Hylckama's linkerbeen werd in deze schuur diezelfde dag nog verwijderd en de inmiddels verhitte wond verbonden. De verhitte wond wijst er op dat er al sprake was van een levensbedreigende koudvuurontsteking. Uiteindelijk bereikte de luitenant met een gevonden paard zijn bataljon weer bij Mont Saint-Jean, maar hij was vervolgens door de pijn niet meer in staat verder te gaan. Nog in de avond van 17 juni laadde men hem in een wagen met anderen, die hem afleverde bij een hospitaal in Brussel. Na drie weken herstel in het hospitaal, sloot hij zich weer aan bij het bataljon in de ondertussen veroverde Franse vestingstad Péronne.

¹ Provinciaal Archief Tresoar, Leeuwarden. Collectie Fries Genootschap. Brief van C.F.F. van Hylckama, gedateerd Sondel 8 juli 1865. Andere bekende beschrijvingen van verwonding en het genezingsproces komen van luitenant-kolonel Renno, commandant van het 4e Regiment Lichte Dragonders, die in zijn been werd geschoten tijdens de episode van de cavaleriecharges op Waterloo (Groninger Museum, Groningen. Collectie familie Offerhaus. Dagboek van Johan Christiaan Renno, ca. 1815). Ook is er de beschrijving over 2e luitenant Pieter van den Hull van het 7e Bataljon Nationale Militie die na enkele dagen gewond gelegen te hebben te Waterloo alsnog in een hospitaal te Brussel werd opgenomen en aldaar overleed, door diens broer die hem opzocht; zie W. van den Hull, *Willem van den Hull: autobiografie (1778-1845<curs>)* (Hilversum 1996). Voor kapitein George van Bruggen van Croy uit hetzelfde militiebataljon, die door een musketkogel gewond raakte in de buik; zie: J.J.V. van der Heijden en C.A.M. van der Zalinge-Spooren, 'Van sonde, dieet en likkepot. George van der Bruggen en de slag bij Waterloo: beschrijving van het genezingsproces na de verwondingen opgelopen in de slag', in: *De Vlasbloem: historisch jaarboek voor Helmond*, XI (1991) 53-78.

Gezicht op de hoeve van Quatre Bras met ervoor Pruisische soldaten die gewonden afvoeren. Potloodtekening met aquarel door Thomas Stoney, gedateerd 20 juni 1815. Thomas Stoney (1780-1869) was een kunstenaar van Ierse origine uit County Tipperary. Hij maakte waarschijnlijk na de Vrede van Parijs in 1814 een reistour door Europa, o.a. door Italië en Nederland, en legde daarvan in een tekenboek op oblongformaat diverse landschappen en portretten vast. Tijdens de veldtocht van 1815 moet hij in Brussel aanwezig zijn geweest. Hij besloot in de drie dagen na 18 juni er op uit te trekken om diverse schetsen met potlood en aquarel inkleuring van de slagvelden Quatre Bras en Waterloo te maken. Hij vervaardigde zo drie panorama's van het slagveld van Waterloo, diverse aaneengeschakelde scènes op aansluitende pagina's en enkele losse scènes. Daarmee toont hij ons de allereerste originele beelden kort na de veldslagen, zonder enige beïnvloeding van de geschiedschrijving. Het betreft daarmee zeer uniek beeldmateriaal.

British Museum, Londen.

Gewondenverzorging na Waterloo

Met de inval van Napoleons strijdkrachten op 15 juni 1815 in de zuidelijke Nederlanden, werden met de verplaatsingen van de geallieerde troepen ook de beschikbare hospitalen in de vooraf ingenomen legeringsgebieden verlaten, en daarmee de aanwezige logistiek-medische ondersteuning onderuit gehaald. Het hoofd van de geneeskundige dienst chirurg 1e klasse Karl Mergell van het 1e Legerkorps verloor al op 16 juni alle contact met de rest van zijn medische personeel, dat samen met het hoofdkwartier van het 1e Legerkorps in de nacht van 17 juni belandde in het dorpje Elsene (Ixelles in het Waals) net zuidelijk van Brussel. Vanwege

de instroom van duizenden gewonden in deze stad op 19 juni, de dag na de slag bij Waterloo, moest er geïmproviseerd worden om hospitaals op te zetten. Vanuit Leiden vertrok Sebald Justinus Brugmans van het Militair Geneeskundige Bestuur halsoverkop naar Brussel. Uit Gent werd François Kluyskens opgeroepen, samen met tientallen studenten geneeskunde in en rondom Brussel die in het diepe werden geworpen om de gewonden van het Nederlandse veldleger te verzorgen.² Voor zover mogelijk werden de licht gewonden afgevoerd richting Antwerpen, of nog verder in de derde lijn van verzorging naar Breda en wellicht 's-Hertogenbosch. Van deze hectische periode bestaan er voor zover bekend geen officiële rapporten of verslagen, en vinden we de gewon-

² L. van Bergen, *Pro Patria et Patienti: de Nederlandse militaire geneeskunde 1795-1950* (Nijmegen 2019) 36-44; J. de Jong, B. Schoenmaker en J. van Zanten, *Waterloo: 200 jaar strijd* (Amsterdam 2015) 190-197; J.A. Verdoorn, *Arts en oorlog: medische en sociale zorg voor oorlogsslachtoffers in de geschiedenis van Europa. Deel 1. Van de antieke wereld tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1972) 300-309; E. Muilwijk, *Standing firm at Waterloo: 17 & 18 June* (Bleiswijk 2014) 17-25.

den pas een jaar later weer terug via onder andere het Fonds 1815.³

De vraagstelling in dit artikel is of er een algemeen inzicht verkregen kan worden naar de aard van alle verwondingen bij het Nederlandse veldleger in de veldtocht van 1815. Binnen deze vraagstelling wordt er vervolgens gedetailleerder ingegaan op verwondingen door musketkogels bij de infanterie en cavalerie. Hierbij bieden gegevens van onder andere het Fonds 1815 meer inzicht. Daarbij is het belangrijk om vast te stellen welke groep gewonden aanspraak kon maken op bijdragen uit dit fonds.

Inleiding op het Fonds 1815

Het Fonds ter Aanmoediging en Ondersteuning van den Gewapende Dienst in de Nederlanden, tegenwoordig beter bekend als het Fonds 1815, was een particulier initiatief van een aantal vooraanstaande Amsterdamse burgers. De aanleiding tot oprichting was het nieuws over Napoleons ontsnapping van Elba en terugkeer in Parijs in maart 1815. Met vergelijkbare initiatieven uit andere steden kwam al snel een nationaal fonds tot stand met het hoofdbestuur in Amsterdam. De oprichters hadden vooral op het oog dat gewonde militairen of nabestaanden niet aan de bedelstaf raakten, door een extra financieel vangnet te creëren. De staat deed dit ook wel, maar er bestond nog geen wettelijk recht op een pensioen (van voldoende financiële middelen). Wat dat betreft was het fonds destijds een voortzetting op de burgerlijke filantropie uit de achttiende eeuw. In de beginjaren zette het fonds zich ook nog actief in voor de dienstneming in de krijgsmacht. Verder werd er in Leiden in 1817 het Militair Invalidenhuis geopend door het fonds.⁴ Tegenwoordig bestaat het Fonds 1815 nog altijd als een professionele en toegewijde organisatie om Nederlandse militairen hulp te bieden.

Hoewel het fonds zich destijds serieus heeft ingezet om alle gewonde militairen en ook de nabestaanden van gesneuvelde militairen uit de Waterloocampagne financieel te ondersteunen, zijn er enkele nuances te

vermelden over deze ondersteuning. Het fonds begon pas uitkeringen te verdelen vanaf juni 1816, nadat door het gehele koninkrijk districtscommissies waren opgericht en gewonden of nabestaanden vervolgens een aanvraag lokaal konden indienen. Wat meteen opvalt is dat vrijwel alleen onderofficieren en minderen een aanvraag indienden, en dat er slechts 33 officieren dit deden en ook in aanmerking kwamen. De achterliggende reden hier is waarschijnlijk dat de ingestelde pensioenen in 1814 voor gewonde militairen en de daarmee gemoeide bedragen voldoende werden geacht voor officieren die ongeschikt waren geworden voor de militaire dienst (of gesneuveld/overleden), om van rond te komen.

De gegevens van het fonds maken duidelijk dat al vanaf juni 1816 bij elke goedgekeurde aanvraag, de militair ook vrijwel altijd een staatspensioen vanwege dezelfde verwonding ontving. Dit is zeker vermeldenswaardig, omdat in de geschiedschrijving over Waterloo vaak ten onrechte alleen aandacht wordt gegeven aan de financiële ondersteuning door het Fonds 1815.⁵ De verleende staatspensioenen voor gewonden waren destijds bekend bij het hoofdbestuur van het Fonds 1815, en we zien dan ook veelal een toelage van minstens een derde van het pensioenbedrag, plus een verdere toevoeging tot de helft vanwege de verwonding. Zo ontving iedereen met de laagste rang van soldaat (of gelijke equivalenten) van de staat een jaarlijks pensioen van fl. 91,-, waarbij het fonds aan dezelfde persoon meestal het jaarbedrag uitkeerde van 45 gulden en 6 stuivers (uit te betalen over twee jaarhelften en steevast ook met tweemaal een bijzondere Waterloogift van fl. 2,-). Bij vergelijking van dit totaalbedrag van fl. 140,30 met bijvoorbeeld het jaarinkomen in 1819 gebaseerd op dagloonarbeid van mannelijke landarbeiders in de noordelijke provincies van het koninkrijk, staat daarvoor een gemiddeld bedrag van fl. 169,-. Het was dus zeker geen vetpot om van rond te komen als voormalig soldaat, maar die kon zich destijds in ieder geval beroepen op een gegarandeerd inkomen als veelal (gedeeltelijk) arbeidsongeschikte ex-militair. Bovendien stegen de prijzen van het levensonderhoud in deze periode

³ J. Jespers, 'Het Militair Hospitaal van Breda in de jaren 1810-1815'; *Mars et Historia*, 3-4 (2013) 20-35. Nationaal Archief, Den Haag. 2.13.14.03. Inventaris van het archief van de Commandant van het 4e Groot Militair Commando en de Citadel van Antwerpen, 1813-1836. Inventaris 304. Brieven en andere stukken betreffende de verdediging van Antwerpen, 1815. Helaas bevat dit archief geen documenten met verwijzingen over de opvang van (Nederlandse) gewonden in Antwerpen of de doorvoer naar andere steden.

⁴ W.A.J. Zonderop, 'Zorg voor invalide militairen in de 19^e eeuw'; *Mars et Historia*, 4 (2017) 7-14.

⁵ *Recueil militaire, bevattende de wetten, besluiten en orders, betreffende de Koninklijke Nederlandsche Landmagt, 1813-1814* (Den Haag 1815) 113-122 en 290-295; J.F.G.M. van Kessel, *Arbeidsongeschiktheid van militairen, ambtenaren en werknemers: een studie over vergoeding van loonschade bij arbeidsongeschiktheid met de militaire pensioenwetgeving als uitgangspunt*. (Amsterdam 1981) 30-32. Pas in 1848 werd een wettelijke regeling voor een militair pensioen ingevoerd. Voor die tijd werd het verleend bij gunste van de koning.

Gezicht op Quatre Bras vanuit het oosten met Pruisische soldaten en gebouwen, langs de weg richting Charleroi. Potloodtekening met aquarel door Thomas Stoney, gedateerd 20 juni 1815.

British Museum, Londen.

maar weinig, zodat het bedrag in de eerste decennia na Waterloo een vergelijkbare koopkracht behield.⁶ Toekomstig onderzoek met de beschikbare gegevens kan hier een gedetailleerder beeld van geven, maar duidelijk voor nu is dat de aanvulling van het Fonds 1815 zeer belangrijk was op het karige staatspensioen.

Populariteit van het fonds

Alhoewel het fonds zelf stelt er alles aan te hebben gedaan tussen 1816 en 1850 om alle gerechtigden voor een uitkering te vinden, is het belangrijk te vermelden dat met het uitbreken van de Belgische Opstand in 1830 onmiddellijk alle uitkeringen aan soldaten in de Belgische opstandige provincies werden stopgezet, alsmede toekomstige aanvragen. Pas in 1843 werd door het fonds met België een financiële compensatieregeling gesloten voor een eigen steunfonds.⁷ Dat beperkt het inzicht over het aantal gewonden voor het onderzoek uit Zuid-Nederlandse eenheden. Voor de Nassauers geldt dat zij zich buiten het koninkrijk bevonden, en om die reden werden de aanvragen telkens direct bij het hoofdbestuur te Amsterdam van het Fonds 1815 ingediend door de 'kolonel van het regiment'. Het betreft hier dan gewonden uit het 1e Regiment Lichte Infanterie uit Nassau en de twee bataljons van het 28e Regiment Oranje-Nassau, waartoe voor de laatste ook de vrijwillige compagnie jagers uit Nassau werd gerekend. Gewonden van het 2e Regiment Lichte Infanterie onder het commando van generaal-majoor August von Kruse, die na Waterloo met andere Nassau troepen de 4e Nederlandse Divisie vormden, komen niet voor.

Het is dan ook interessant de vraag te stellen hoe populair het Fonds 1815 destijds was onder veteranen van de campagne van 1815, en hoe wijdverspreid de informatie beschikbaar was om een beroep te doen op het fonds. Voor zover bekend heeft het fonds er inderdaad alles aan gedaan om zijn bestaan kenbaar te maken, maar dat betekende nog niet dat elke militair die in aanmerking kwam een aanvraag indiende ter ondersteuning. Ondertussen was het fonds bij donateurs zo populair en in de eerste helft van de negentiende eeuw bij tijden zo financieel vermogend geworden, dat ook binnen zijn archieven voor de Waterloocampagne van gewonden en gesneuvelden er tientallen andere begunstigen voorkomen uit de bevrijdingsperiode van 1813-1814, de maritieme actie tegen Algiers in 1816, en de Java-oorlog (1825-1830). Desondanks is het opvallend dat voor de gewonden uit de 1815-campagne er voornamelijk aanvragen binnenkwamen uit de noordelijke provincies van het koninkrijk en uit het hertogdom Nassau. Zelfs de korte periode tot 1830 dat Belgen een uitkering konden aanvragen, verklaart niet meteen het lage percentage zoals gepresenteerd in Tabel 1, waarin het totaal

	Erkende aanvragen	Percentage totaal gewonden
Noord	554	47%
Zuid	54	10%
Nassau	149	39%

Tabel 1. Erkende aanvragen

⁶ J.L. van Zanden, 'De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914', in: *AAG Bijdragen*, 25 (1985) 115-118.

⁷ Ph.M. Bosscher, *Honderdvijftig jaar Fonds 1815: erkenning der Nederlanders aan hunne verdedigers* (Bussum 1965) 14; Verdoorn, *Arts en oorlog*, 441-451; L.Ph. Sloos, *Onze slag bij Waterloo: de beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen 2015) 71-93. Gegevens omtrent het bestaan van een archief van dit Belgische fonds na 1843 zijn bij de auteur momenteel onbekend.

aantal erkende aanvragen wordt afgezet tegenover het percentage gewonden per eenheden uit noordelijke en zuidelijke Nederlanden en het hertogdom Nassau, gebaseerd op de officiële verliescijfers uit 1815.⁸

Aantal gewonden in 1815

Kort na de slag bij Waterloo informeerde de adjudant-generaal Harmen Jan van der Wijck van het Nederlandse veldleger officieel bij alle eenheden omtrent hun geleden verliezen. De verwerkte retouropgaven van de eenheden geven de meest betrouwbare cijfers ten tijde van de veldtocht zelf. Voor de periode van 16 tot en met 18 juni leveren deze verliesstaten een aantal van 892 zwaar gewonde officieren en manschappen op, alsmede 1162 licht gewonde officieren en manschappen.⁹ Bij de observatie van de Franse vestingen Le Quesnoy, Valenciennes en Condé werd dit onderscheid niet gemaakt, maar raakten nog eens 1 officier dodelijk en 33 manschappen niet-dodelijk gewond. In totaal registreerde het veldleger 2088 gewonde militairen.¹⁰ Uiteraard is het belangrijk dat men zich altijd realiseert, ook bij opgegeven cijfers, dat destijds bij Napoleonti-

sche veldslagen er vele anderen niet tijdig zijn opgemerkt als gewond en alsnog op het slagveld zijn gestorven. Van der Wijck verwerkte bij de verliescijfers niet voor niets 15 officieren en 1612 minderen als vermisten. Wanneer het soort verwondingen uit de 1815-campagne bestudeert kan worden zijn daar uiteraard allereerst de gegevens van het Fonds 1815 wat betreft de geregistreerde gewonden.¹¹ Daarnaast kan uit de gegevens van het fonds voor gesneuvelden en overleden militairen nog een kleine groep gedestilleerd worden die kort na de slag bij Waterloo of binnen enkele jaren na hun verwonding(en) uiteindelijk na een vaak moeizaam ziekbed zijn overleden.¹² Het betreft dan respectievelijk 776 gewonden, en 64 overleden gewonden (meegeteld tot 1820). Bovendien zijn er nog de conduitestaten voor de officieren en de gegevens uit de Kanselarij der Nederlandse Orden, waarin vermeld wordt of er verwondingen waren opgelopen tijdens de 1815-campagne.¹³

In totaal levert dit onderzoek specifieke gegevens op omtrent de verwonding(en) van 984 officieren, onderofficieren en minderen, zoals gepresenteerd in Tabel 2. Op een totaal van 2088 geregistreerde gewonden

⁸ In deze tabel zijn geen gewonden meegenomen van wie niet duidelijk is tot welke artillerie-eenheid zij behoorden, en tevens gewonden van de pontonniers, marechaussee of ander personeel aan het hoofdkwartier verbonden. Het betreft hier slechts een klein aantal.

⁹ H.M.F. Landolt, *Militair woordenboek* (Leiden 1861) 392. "Zware W, zijn diegenen, die amputatiën van eenig lid of volkomen ongeschiktheid voor de dienst ten gevolge hebben, hoewel er enkele uitzonderingen bestaan, waarbij een zwaargekwetste weder geschikt voor de dienst wordt. Bij lichte W. is in den regel eene verpleging van eenige weken of maanden in het hospitaal noodig om de geschiktheid voor de dienst geheel te herstellen. Soms echter kunnen licht gewonden van krachtige lichaamsgesteldheid en ijzeren wil, hunne dienst blijven waarnemen. Dit komt vooral voor bij kneuzingen, beledigingen zonder doorboring der huid, die ontstaan door matte kogels, slagen met de kolf, enz. Wonden van schampschoten noemt men degenen, waarbij de huid door een schampschot onbeschadigd of slechts licht geschaafd is, terwijl de beenderen daaronder verbrijzeld en groote vaten en zenuwen gescheurd zijn."

¹⁰ NA, Den Haag. 2.13.14.01. Inventaris van het archief van de Kwartiermeester-Generaal baron de Constant Rebecque, 1814-1816. Inventaris 22. Generale tableaus met inhoudsopgave. Dit inventaris bevat o.a. een algemene lijst opgesteld op 1 juli 1815 door Van der Wijck op basis van de door alle eenheden retour gestuurde gegevens omtrent officieren en minderen die gesneuveld waren over de dagen van 16 t/m 18 juni, zwaar of licht gewond raakten, of vermist waren. Bovendien zijn voor dezelfde categorieën ook de verliezen aan paarden vermeld. Verder bevat deze inventaris een korte lijst voor de verliezen bij de belegeringen in Noord-Frankrijk, samengesteld door Van der Wijck op 28 juli 1815. Tevens bevat de inventaris een supplementaire lijst met verliezen voor het 2e Bataljon van Linie, opgemaakt door Van der Wijck op 19 juli 1815, waar de verliescijfers miniem afwijken t.o.v. de vermelde verliezen voor het bataljon in de 1 juli verlieslijst. In dit onderzoek is er voor gekozen deze supplementaire lijst te negeren. Als laatste bevat de inventaris een lijst met gesneuvelde en gewonde officieren, zoals die waarschijnlijk rond 1 juli 1815 bekend waren.

¹¹ Stadsarchief Amsterdam. 355. Inventaris van het Archief van het Fonds ter Aanmoediging en Ondersteuning van de Gewapende Dienst in de Nederlanden, het Invalidenhuis te Leiden en de Sociëteit tot Onderstand van Verminkte Militairen. Inventarissen 732-748. Register houdende opgave van Verminkten en Infermen ten gevolge van de slag bij Waterloo, ca. 1815.

¹² SA, Amsterdam. 355. Inventarissen 752-757. Register houdende opgave van de nabestaanden van gesneuvelden in de slag bij Waterloo, 1815 – 1883. Bij overleden/gesneuvelde militairen wordt geen doodsoorzaak genoemd, noch wapen, etc.

¹³ NA, Den Haag. 2.13.04 Inventaris van de dienststaten en stamboeken der Officieren van de Koninklijke Landmacht en van de koloniale troepen in Nederland, 1814-1940. NA, Den Haag. 2.02.32 Inventaris van het archief van de Kanselarij der Nederlandse Orden, 1815-1994. Opmerkelijk is dat middels beide archieven een aantal van 166 officieren een verwonding vermelden voor de 1815-campagne, terwijl de cijfers uit 1815 voor gewonde officieren bij Van der Wijck slechts 118 officieren vermelden.

Wapenvak	Officieren	Minderen
Hoofdkwartier	3	12
Infanterie	100	591
Cavalerie	44	157
Artillerie	6	50

Tabel 2. Verdeling gewonden waarover nadere informatie is gevonden

door Van der Wijck, betreft dit een representatief aantal van 47%.¹⁴ Verhoudingsgewijs representeren de gegevens van deze gewonden uit de tabel hieronder 53% voor de infanterie, 33% voor de cavalerie en 43% voor de artillerie.

Wapen en plaats van verwonding

In de omschrijvingen voor verwondingen binnen het materiaal van onder andere het Fonds 1815 en de conduitestaten door welke soort wapens de individuele militairen gewond raakten, komen alle destijds beschikbare mogelijkheden voorbij, zoals musket- en kanonskogels, de stoot van een lans of een sabelhouw, of andere oorzaken (ook zelfs geen vermelde oorzaak, oftewel onclassificeerbaar). Uit deze verzamelde gegevens van onder andere het fonds blijkt een relatief grote groep van 12% van de militairen zo onfortuinlijk te zijn geweest door meer dan één wapen gewond te zijn geraakt, zoals is aangegeven in Tabel 3. Dit kan niet verklaard worden doordat zij deze verwondingen hebben opgelopen in twee veldslagen, want binnen de beschikbare gegevens komen maar zeven gevallen van

	Infanterie	Cavalerie	Artillerie
1 wapen	410	131	35
2 wapens	47	18	4
3 wapens	5	2	0
4 wapens	2	0	0

Tabel 3. Aantallen wonden

¹⁴ E. Muilwijk, *Quatre Bras, Perponcher's gamble* (Bleiswijk 2013) 166-170. De sterkte van het Nederlandse veldleger bedroeg op 15 juni 1815 in totaal 30.314 manschappen, exclusief (burger)personeel bij de verschillende hoofdkwartieren. De verliezen van 2.088 gewonden bedraagt aldus 7% hiervan.

¹⁵ M. Crumplin, *The bloody fields of Waterloo: medical support at Wellington's greatest battle* (Huntingdon 2013) 52-73. De indeling van verwondingen per lichaamsdeel en subonderdelen in dit artikel volgt die van de medisch-militair historicus Michael Crumplin.

¹⁶ E. Picard, *Archaeological perspectives on the battle of Waterloo: analysing lead shot from the Waterloo Uncovered excavations 2015 and 2016* [dissertatie] (Universiteit van Glasgow 2016) [Online beschikbaar op [Academia.edu](https://www.academia.edu), laatst bezocht 21 maart 2021] Picard gaat hier o.a. in op het gebruik van pistolen door infanterie officieren tijdens het gevecht om de hoeve Hougomont. Pistolen of karabijnen kunnen door cavaleristen zijn gebruikt in het gevecht en het chargeren van carrés om prematuur musketvuur uit te lokken en de verdediging zo te verzwakken, voor een volgend aanstormende compagnie van het cavalerieregiment.

	Infanterie	Cavalerie	Artillerie	Totaal
Hoofd	99	29	6	134
Torso	86	46	8	144
Armen	163	71	14	248
Lendenen	34	13	1	48
Benen	82	47	20	149

Tabel 4. Wonden per lichaamsdeel

officieren en minderen voor die zowel te Quatre Bras als Waterloo gewond raakten. De inzet van licht gewonde militairen in een volgende veldslag (enkele dagen later), ligt daarmee niet voor de hand. Waarschijnlijker is dat de betrokken eenheden van de gewonden in meerdere acties actief zijn geweest en diverse militairen zo meerdere verwondingen opliepen. Naast de hoeveelheid van verwondingen is het ook belangrijk vast te stellen dat elke militair, afhankelijk van het dienstwapen waarbinnen hij diende en de diverse wapens die tegen hem werden ingezet, ook aan verschillende lichaamsdelen gewond raakte. Een overzicht hiervoor wordt hieronder in Tabel 4 gepresenteerd.¹⁵ Verhoudingsgewijs zijn de verwondingen dan te verdelen in 19% aan het hoofd, 20% op de torso, 34% aan de armen, 7% in de lendestreek en 21% aan de benen.

Aangezien het onderzoek zich richt op het wapen van verwonding(en) van individuele militairen en er soms ook sprake is van meerdere wapens en een meervoud aan verwondingen, is op basis van de opgaven uit de gebruikte bronnen Tabel 5 samengesteld. Daaruit wordt overduidelijk dat musketkogels de grootste groep van verwondingen vertegenwoordigden, namelijk 52%. Dit is te verklaren door de relatief grotere hoeveelheid aan infanterie-eenheden bij de veldslagen te Quatre Bras en Waterloo, ten opzichte van de cavalerie- en artillerie-eenheden. Bij cavaleristen met musketwonden is de meest voor de hand liggende oorzaak, dat zij een Franse infanterie-eenheid in carré chargeerden. Het massaal gebruik van karabijnen of pistolen tijdens een veldslag destijds valt te verwaarlozen of was ongebruikelijk.¹⁶ Uit alle beschikbare gegevens komt alleen de verwon-

	Inf.		Cav.		Art.		Tot.
	Officieren	Minderen	Officieren	Minderen	Officieren	Minderen	
Musketkogel	35	273	9	43	2	9	371
Sabel	1	74	7	42	1	9	134
Lans	1	21	2	13	1	4	42
Kanonsvuur	10	39	10	17	0	10	88
Ongeval	2	29	3	21	0	6	61
Handgemeen	2	10	2	3	0	1	16
Overig	0	4	0	0	0	0	4

Tabel 5. Oorzaken wonden per wapengroep

ding door een pistoolschot aan het hoofd voor bij 2e luitenant Louis François Delfosse van de 8e Regiment Huzaren te Waterloo.

Aangezien hieronder verder musketwonden in detail bestudeerd worden is het interessant de gegevens uit de tabellen 2 en 5 te vergelijken. Bij de infanterie betrof het 45% van alle gewonden, bij de cavalerie slechts 26%, en de artillerie ook slechts 20% van alle gewonden. Voor de infanterie komt het percentage vrijwel overeen met het feit dat musketkogels voor ruim de helft van verwondingen de oorzaak was. Bij de cavalerie en artillerie is een ondervertegenwoordiging aanwezig van musketwonden, wat er op wijst dat juist andere wapens een groter aandeel hadden in de verwondingen binnen deze twee groepen.

Musketkogels

Om de verwondingen van musketvuur enigszins te begrijpen is het belangrijk te beseffen dat destijds de musket geen accuraat en individueel inzetbaar vuurwapen was op het slagveld, maar zijn effectiviteit verkreeg door de vuurkracht van enkele honderden infanteristen in een eenheid.¹⁷ Het is eenvoudiger te begrijpen wat de effectiviteit was van de musket met de hoeveelheid verwondingen in Tabel 5, wanneer alleen al de verbazingwekkende hoeveelheid verschoten musketkogels beschouwd wordt van de 2e Nederlandse Divisie. Volgens opgave van de chef-staf kolonel Pieter Hendrik van Zuylen van Nijeveld in diens officiële rapport over de gevechten van 16 tot en met 18 juni 1815, kregen de infanterie-eenheden binnen de divisie in deze periode 515.198 extra patronen gedistribueerd vanuit munitiecaissons.¹⁸ Vele miljoenen musketpatronen zijn er wederzijds verschoten te Quatre Bras en Waterloo zonder iets uit te richten om uiteindelijk doelbaar in het veld van modder, dikke gele klei en gewassen te belanden.

Uitwerking musketwonden

Uit de aanvragen voor het Fonds 1815, en tevens de vermeldingen in de stamboeken voor officieren en de archieven van de kanselarij, blijkt welke gevolgen deze verwondingen hadden voor de slachtoffers. Voor de musketwonden is er hieronder gekozen om deze apart uit te werken voor de infanterie in Tabel 6 en de cavalerie in Tabel 7, om eventuele verschillen en overeenkomsten te kunnen vaststellen qua locatie van de wonden en de gevolgen ervan. Aangezien er slechts elf verwondingen door musketkogels bij de artillerie voorkwamen (zie Tabel 5), verspreid over diverse batterijen, is er voor gekozen deze niet nader causaal te bestuderen.

Been- en armwonden. Bij bestudering van de gegevens blijkt overduidelijk dat musketwonden voornamelijk opgelopen werden aan armen en benen, met de nadruk op de onderste ledematen. Hiervoor zijn verschillende verklaringen, waarbij de eerste is dat alle vier de ledematen een relatief groot oppervlak van het gehele lichaam innemen om geraakt te worden. Als tweede zijn deze gegevens zo goed terug te vinden, omdat in deze periode hier een kogel relatief snel verwijderd kon worden of anders desnoods door een snelle amputatie van (een deel) van de geraakte ledemaat, niet langer op zich dodelijk hoefde te zijn. Ten derde is de verklaring dat er meer beenwonden zijn, door het niet hoog genoeg aanleggen van de musket naar de tegenstander, waardoor de kogel uiteindelijk in een snellere neerwaartse baan raakte en aldus insloeg op de onderste delen van het lichaam.

Locomotorische problemen blijken het meest voor te komen na verwonding in de arm of het been. Van veel gewonden vermeldt de aanvraag alleen dat de ledematen onbruikbaar waren, of anders specifieker dat er sprake was van een verminderde mobiliteit en men 'met de kruk' voortging. Vergelijkbaar waren omschrij-

¹⁷ B.P. Hughes, *Firepower: weapons effectiveness on the battlefield, 1630-1850* (New York 1974).

¹⁸ NA, Den Haag. 2.13.14.08; inventaris 8. Rapport van kolonel Van Zuylen van Nijeveld, gedateerd 25 oktober 1815, bijlage E.

	Locomotorische problemen	Verlies lichaamsdelen	Verlies van hogere functies	Wond problemen	Ongeclassificeerd
Schedel			1	1	6
Gezicht	2		5	1	9
Hals	2			2	5
Torso	1				4
Borst				1	12
Buik					4
Arm	34	5		5	20
Schouder				2	9
Elleboog	3				
Pols	1				
Hand	10				
Vingers	13	16			
Lendenen	1				1
Billen				1	10
Lies				1	
Been	55	6		25	71
Heup	1				3
Knie	5				
Voet	5				

Tabel 6. Musketwonden infanterie

vingen als verlamming veroorzaakt door beschadiging aan zenuwbanen (in enkele gevallen door een afgeketst schot in de billen op een heupbot, waarna de kogel zich in het been begaf), verzwakking (niet verder uitgelegd als term binnen de gegevens van het fonds), een letterlijke verkorting van het ledemaat door het intrekken van beschadigde pezen (wat bijvoorbeeld ook tot kromme vingers leidde), of vermagering van arm of been door het verlies van spiermassa. Verstijving trad op wanneer een musketkogel de gewrichten (schouder, elleboog, pols, heup, knie of enkel) zodanig beschadigde, dat ze na operatie niet meer soepel bewogen. Verlies van lichaamsdelen na verwonding was een ander probleem. Bij vijf infanteristen was een arm geamputeerd, bij twee anderen een vinger en bij zes een been.¹⁹ Daarnaast verloren veertien infanteristen en één cavalerist een vinger door een directe schotwond. Dit was geen levensbedreigende verwonding en staat los van de uitgevoerde amputaties.

Wondproblemen is de laatste categorie om te beschouwen en betreft diverse indirecte problemen na behandeling van de verwonding, die voor de rest van het leven

door de gewonde persoon werden ervaren. Meest voorkomend is dat er nadien nog geleden werd aan chronische pijn, waarbij dit alleen bij infanteristen vermeld werd. Daarbij wordt voor een groot aantal vermeld dat deze pijn optrad bij weersveranderingen. Verder hadden slachtoffers open wonden die niet wilden herstellen, en in sommige gevallen blijvende bloedspuwingen. In één geval werd melding gemaakt van een infanterist die na een beenwond krankzinnig was geworden, waarbij de directe relatie in de aanvraag niet is toegelicht. Andere voorbeelden zijn blijvende verminkingen aan het lichaam, zoals een infanterist met een scheve hand ten opzichte van de pols, eenmaal een dubbele breuk aan de arm van een cavalerist, en verbrijzeling van botten (driemaal een scheenbeen), zodat herstel onmogelijk was.

Hoofdwonden. Musketkogels die tegen het hoofd terechtkwamen of penetreerden en desondanks niet tot de dood leidden zijn een uitzondering, omdat deze treffers meestal dodelijk waren of dat niet snel genoeg medische zorg kon worden geleverd op het slagveld. Wie het kon navertellen had dan ook meestal bijzondere problemen, met name het verlies van hogere func-

¹⁹ H. Kluyskens, 'Exposé des principaux cas de chirurgie, observés après la bataille de Waterloo dans les hôpitaux de Bruxelles', in: *Annales de la Société de Médecine de Gand* (1855) 249-268. In een brief aan Brugmans schrijft de chirurg François Kluyskens, tweede in hiërarchie voor de zorg van Nederlandse gewonden in Brussel in 1815, dat hij bijna 300 succesvolle amputaties heeft verricht en dat dankzij betere methodes dan de Britse artsen slechts 25 daarvan zijn overleden. Opmerkelijk op zijn minst is dat uit de bronnen voor dit artikel slechts 37 Nederlandse amputatiegevallen in totaal naar voren komen, terwijl met een dergelijk wondtrauma verwacht zou kunnen worden dat er meer erkende aanvragen bij het Fonds 1815 zouden zijn geweest.

	Locomotorische problemen	Verlies lichaamsdelen	Verlies van hogere functies	Wond problemen	Ongeclassificeerd
Schedel			1	2	4
Gezicht			1		
Hals					1
Torso	2				1
Borst					3
Arm	7				2
Schouder	1				3
Elleboog				2	
Hand	3				
Vingers		1			
Billen					1
Been	1			1	15
Knie					1
Enkel	1				1
Voet	3			1	1

Tabel 7. Musketwonden cavalerie

ties. Een voorbeeld is fuselier Cornelis Zandkamp van het 5e Bataljon Nationale Militie die te Quatre Bras een kogel door beide wangen kreeg, wat een verstijving van het onderste kaakbeen opleverde (locomotorisch probleem) met bijkomende belemmering in het spreken en kauwen, zodat hij alleen nog vloeibaar voedsel tot zich kon nemen (verlies hogere functies). Verder kreeg dragonder Daniel Zadelhoff van het 4e Regiment Lichte Dragonders te Waterloo een kogel dwars door zijn mond, waarbij alle tanden boven en onder vernield werden (verlies hogere functies) en hij nadien nog regelmatig last had van uitzwerende stukken tandwortels (wondproblemen).

Verder kwamen drie gevallen voor van slechthooftheid, door bijvoorbeeld een schampschot naast het linkeroog, en één geval van doofheid door een kogel tegen de schedel bij de Nassausche soldaat Heinrich Arnold Löhr. Dit leverde hem later soms nog zware hoofdpijnen op (wondproblemen). Andere wondproblemen nadien waren een drietal gevallen van duizelingen door tweemaal een kogel tegen de schedel, en eenmaal door de hals.

Torso wonden. Hoewel net als benen en armen een relatief groot lichaamsoppervlak, vinden we toch minder wonden aan de torso, of delen ervan. Dit is wellicht verklaarbaar door kogels die afketsten op botten en ribben en zich vervolgens door organen verder een weg baanden in het lichaam, met als resultaat (fatale) interne bloedingen. Hetzelfde geldt voor buikwonden, die veelal alleen te overleven waren wanneer geen interne organen geraakt waren, wat bloedingen

zou hebben veroorzaakt. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat er slechts één geval is binnen de gegevens van het Fonds 1815 van een soldaat die een buikwond had en zelfs bij aanvraag voor een uitkering nog beoordeeld werd als ongeneesbaar. Een ander voorbeeld van een buikwond die nadien tot veel ellende bij het genezingsproces leidde, is die van kapitein Van der Bruggen van Croy van het 7e Bataljon Nationale Militie te Waterloo. Daarover haalde milicien Jan Rem het volgende aan: *“De Cavallerie en de oude Garde van Frankrijk drongen nu met geweld op ons aan, om daar door te slaan. Het gevecht werd thans met woede gevoerd. Kapitein Van der Bruggen werd in de zijde van zijn buik door een geweerkogel gewond, die daar door heen ging en in de broodzak van Pruiimpje die achter hem stond teregt kwam. Hij werd tot ons leedwezen van het slagveld gedragen. Hij was een moedig en braaf man en bij ons volk zeer bemind, mijn kameraad Bindt van Oostzaan hielp hem wegdragen”*.²⁰ Andere wondproblemen aan de borst betreffen telkens één geval van chronische pijn, het nog steeds opgeven van bloed, en benauwdheid. Verder zijn er enkele voorbeelden van locomotorische problemen van verstijving door tweemaal een musketkogelwond in de rug, of tweemaal bij cavaleristen een dubbele breuk van botten in de torso.

Wonden aan de lendenen. Deze relatief kleine lichaamsstreek levert minder verwondingen op bij zowel infanteristen als cavaleristen. Wat betreft locomotorische problemen was er één geval van verlamming na een schot in de lendenen, en verder voornamelijk schoten in de billen die zeer pijnlijk konden zijn. In een aantal

²⁰ J. Rem, *Aanteekeningen van een veteraan* (Purmerend 1863).

gevallen resulteerde dit in blijvende chronische pijn en was er verder nog een andere infanterist met blijvende pijn in de liesstreek (wondproblemen).

Onclassificeerbaar. Niet alle gegevens uit de beschikbare bronnen geven uitsluitsel over de lichamelijke gevolgen van de verwonding(en). Alhoewel dat hier in dit onderzoek geen verder inzicht geeft, kan toekomstig onderzoek binnen het Fonds 1815 meer informatie opleveren over de aard van arbeids(on)geschiktheid.

Opmerkingen en vergelijkingen

Op basis van bovenstaande beschrijving van musketwonden en de uitwerking ervan bij de infanterie en cavalerie van het Nederlandse veldleger in de Waterloo-campagne, valt zeker een en ander op te merken. Allereerst blijkt uit de tabellen 6 en 7 dat musketwonden aan armen en benen bij zowel infanterie en cavalerie het meest voorkomen. Voor infanterie respectievelijk in 33% en 48% van de gevallen. Bij de cavalerie respectievelijk in 32% en 42% van de gevallen. Bovendien blijkt zoals eerder gesteld, dat musketkogels inderdaad door een neerwaartse baan het meest in het been terechtkomen. Bij vergelijking met de representatieve gemiddelden uit Tabel 4 van 21% voor beenwonden in het algemeen, wordt de oververtegenwoordiging van musketkogels als oorzaak verder bevestigd. Voor de armen liggen de cijfers voor de infanterie en cavalerie in lijn met het gemiddelde van 34% armwonden. Voor verwondingen aan het hoofd lopen de cijfers voor infanterie met 9% en de cavalerie met 15% achter op het gemiddelde van 19%, wat kan duiden op meer gesneuvelden door musketkogels of juist verwondingen door andere wapens. Hetzelfde geldt voor het gemiddelde van 20% aan torsowonden, terwijl die voor infanterie slechts 6% bedraagt en de cavalerie 10% voor musketwonden. De cijfers van de lendenstreek voor de infanterie met 4% en de cavalerie met 1% lopen achter op het gemiddelde van 7% voor dit lichaamsdeel.

Uit absolute cijfers blijkt dat het verschil tussen cavalerie en infanterie is, dat de laatste meer musketwonden ontvingen.

Om de representativiteit van de percentages op basis van tabellen 6 en 7 te kunnen ondersteunen, worden deze samengevoegd en vergeleken in Tabel 8 met Britse gewonden van 'gun shot wounds' uit de hospitalen van het Jezuïetenklooster en het Annunciatieklooster te Brussel. Deze gegevens werden na operaties door

	NL	%T	GB	%T
Schedel	14	5%	11	2%
Gezicht	18		2	
Hals	10		4	
Torso	8	3%	58	8%
Borst	16		-	
Buik	4		10	
Arm	73	16%	72	14%
Schouder	13		21	
Elleboog	5		11	
Pols	1		-	
Hand	13		12	
Vingers	30		-	
Lendenen	2	2%	9	4%
Billen	12		-	
Lies	1		-	
Been	174	16%	43	27%
Heup	4		141	
Knie	6		25	
Enkel	2		24	
Voet	10		3	

Tabel 8. Vergelijking Nederlandse en Britse gewonden

Britse medici verzameld in juli 1815.²¹ Uit de tabel blijkt bij procentuele vergelijking een grote overeenkomst voor de vijf lichaamsregio's, wat wederom de hypothese ondersteunt dat de meeste verwondingen in armen en benen werden opgelopen. Deze vergelijkbare cijfers duiden er ook op dat de gegevens uit de tabellen 6 en 7 zeer representatief zijn voor musketwonden bij infanterie en cavalerie. Enkele afwijkingen van onder andere het ontbreken van die aan vingers (handregio), en bij Britse soldaten de aantallen verwondingen aan heupen tegenover Nederlandse soldaten met meer beenwonden, zijn te verklaren door het verschil in registreren.

Conclusies

Uit bovenstaande kan zeker vastgesteld worden dat in beide veldslagen van Quatre Bras en Waterloo de Nederlandse infanterie voornamelijk betrokken was in vele musketduels in zowel linie- als tirailleuracties. Met de hoge representativiteit voor infanterie in de beschikbare gegevens kan tevens gesteld worden, dat ook voor de ontbrekende gewonden ervan dit resulteerde in de helft aan musketwonden als gangbaar beeld. Waarom

²¹ M. Crumplin en G. Glover, *Waterloo after the battle: hospital sketches and reports on the wounded after the battle* (Warwick 2019) 114-115 en 119-120. De auteurs geven aan dat 'gun shot wounds' ook afkomstig kunnen zijn van o.a. kartetskogels en granaatstukken. Ook betreft het Britse gewonden uit alle wapenvakken.

Gezicht op Quatre Bras vanuit het westen over de weg van Nivelles, met gesneuvelde militairen en enkele gewonden aan wie hulp geboden wordt. Potloodtekening met aquarel door Thomas Stoney, gedateerd 20 juni 1815. Uitsnede van één pagina uit een panorama van drie pagina's.

British Museum, Londen.

niet iedereen een uitkering bij het Fonds 1815 heeft aangevraagd vanaf juni 1816 is niet helemaal duidelijk. Het zou kunnen zijn omdat die soldaten arbeidsgeschikt waren en er vanaf zagen, maar de soorten verwondingen lijken dit tegen te spreken. Verder is het mogelijk dat tussen hospitalisering in Brussel in juni 1815 en start van de aanvragen in juni 1816 er toch nog velen zijn overleden. Dan zou verwacht mogen worden dat nabestaanden echter vaker een uitkering zouden hebben aangevraagd. Niet onmogelijk is dat vele soldaten nog voldoende geschikt waren voor de militaire dienst, en zoals blijkt uit voorbeelden van het fonds, werden overgeplaatst naar het 34e Garnizoen Bataljon. Het kleinere aantal aanvragen van Belgische gewonden is wellicht te verklaren door een lagere populariteit van het Fonds 1815 in de zuidelijke Nederlanden (vergelijking met financiële donaties uit deze provincies is dan ook later nodig).

De gegevens in dit artikel bieden een ruimer inzicht voor verder onderzoek over het geweld en de medische zorg tijdens de Napoleontische veldslagen. Tevens geeft de verzamelde informatie uit het Fonds 1815 dieper inzicht en betekenis aan overlevende gewonden van musketkogels, hoe hun blijvende en soms gruwelijke letsel(s) van diepe invloed waren op het verdere leven van hen (en hun gezin).²²

Dankwoord

De auteur wil graag de volgende mensen bedanken voor hun adviezen bij de totstandkoming van dit artikel, te weten Jurriën de Jong, Michael Crumplin en Leo van Bergen.

²² N.B. Voor dit onderzoek is geen gebruik gemaakt van wellicht voor de handliggende archiefbronnen. De beschikbare stamboeken voor onderofficieren en minderen over deze periode (NA, Den Haag. 2.13.09) zijn zeer inaccuraat wat betreft het vermelden van verwondingen. Het is zeer waarschijnlijk dat deze beschikbare stamboeken de kopieversies betreft van het Departement van Oorlog (*Recueil*, 199), waarin door de chaotische omstandigheden direct na Waterloo nooit alle gegevens zijn toegevoegd. Het archief voor de Geneeskundige Dienst (NA, Den Haag. 2.13.62.06) geeft ook duidelijk aan dat gegevens van vóór 1844 niet meer beschikbaar zijn, door een ruiming ervan vanwege de slechte staat van de papieren. Ook de pensioenregisters voor de Koninklijke Landmacht (NA, Den Haag. 2.13.36) bieden geen duidelijk overzicht voor dit onderzoek omtrent verwondingen opgelopen in de 1815 campagne. Verder bestaat er nog het Archief van het bestuur van de Sociëteit tot onderstand van verminkte militairen der Amsterdamsche landmilitie 1814-1818 (SA, Amsterdam. 355. Inventarissen 824-825), waar op basis van alleen de inschrijvingen op naam ook geen directe duidelijkheid naar voren komt omtrent verwondingen. Gegevens omtrent de pasportering van militairen uit de dienst en eventuele vermelding van verwonding zijn momenteel nog niet teruggevonden, voor zover die al centraal geregistreerd bestaan in de archieven.

Het verhaal achter een uniformjas van de Algemene Politie Nederlands-Indië

Marc Lohnstein, assistent-conservator Museum Bronbeek

Inleiding

Museum Bronbeek staat bekend als museum van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). De collectie is echter breder. Zo verzamelt, beheert en exposeert Museum Bronbeek ook objecten van de koloniale politie uit Suriname, de Antillen en Nederlands-Indië. Vorig jaar mocht het museum een bijzondere schenking op dit gebied in ontvangst nemen. Het betreft een uniformjas van de politie uit het voormalige Nederlands-Indië.

In de volgende alinea's wordt de jas gedetermineerd en beschreven. Daarna volgt een overzicht van de organisatie waarvoor deze jas model staat en als afsluiting een korte biografie van de drager.

Uniformjas

De jas is van het gala en groot tenue van een hoofdcommissaris van politie (HCvP) van de Algemeen Politie uit Nederlands-Indië van het model 1929. De jas is gemaakt van zwart laken met staande kraag en twee inwendige schootzakken met kleppen. De jas wordt middels knopen en haken en oogjes verdekt door een overslag gesloten. Langs de overslag, onderkant, split, langs de drie losse zijden van de zakkleppen en langs de bovenzijde en split van de ondermouwen is de jas afgezet met zwart zijden galon met W-motief. De staande kraag is bekleed met goudgalon eveneens met W-motief en een goudkleurig metalen Rijkswapen met schildhouders in een lauwerkrans. Op de schouders afneembare passanten van gouden koorden. Op beide ondermouwen een lus van zwart koordzijde met ter weerszijde twee van gouddraad geborduurde vijf-puntige sterren. In groot tenue werd op de rechter-schouder een nestel van gouden koorden gedragen.¹

Algemene Politie

Vanaf 1911 werden in grote steden in de kolonie Nederlands-Indië westers georiënteerde professionele stads-

Uniformjas groot tenue met nestel voor gala-tenue model 1929 van hoofdcommissaris van politie (HCvP) uit Nederlands-Indië gedragen door P.H.J.M. Maseland (1895-1958). 2019/04/19-5-1.

Collectie КТОММ Bronbeek.

politiekorpsen opgericht. In 1921 volgde ook het platteland. De Algemene Politie, voornamelijk bestaande uit stads- en veldpolitie, had een hiërarchische verticale structuur met rangen en een specialistische horizontale structuur met diverse afdelingen (zoals hoofdbureau, recherche, centrale controle en verkeerspolitie),

¹ Besluit No. Pol. 37/1/19. Voorschrift betreffende de kleding en uitrusting voor het personeel der algemeene politie in Nederlandsch-Indië, Weltevreden, 30 september 1929, Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, No. 12264.

Foto van P.H.J.M. Maseland.
Privécollectie familie Maseland.

standaard wervingscriteria, werd centraal opgeleid en hanteerde een geformaliseerde werkwijze.² De politiezorg was evenals de bestuurszorg dualistisch georganiseerd. Dat betekent dat sprake was van een onderscheid tussen de politiezorg voor de Europese en de Indonesische bevolking.³ De aansturing van de politie was primair in handen van het Europees Bestuur. In veelal kleinere plaatsen lag de dagelijkse leiding bij het Inlands Bestuur (Indonesisch bestuur).⁴

Binnen de politie werkte een politieke recherche die personen en activiteiten die een (potentieel) gevaar vormden voor de koloniale staat in kaart bracht, in het oog hield en vervolgde. De politieke politie trad repressief op en kon daarmee de oppositie het werk moeilijk zo niet onmogelijk maken.

In 1936 was de sterkte van de diverse politiekorpsen 28.337 man waarvan 958 Europeanen en 27.309 Indonesiërs, een verhouding derhalve van 1:28. Politieke betrouwbaarheid werd in de multi-etnische koloniale staat gekoppeld aan etniciteit. De posities in het hoger- en middenkader waren op een enkele uitzondering na gereserveerd voor de Europeanen. Deze groep had immers het meeste te verliezen bij het einde van de koloniale staat en genoot het meeste vertrouwen. Bij het hoger kader vormden zeven adellijke Indonesische politieofficieren de voornoemde uitzondering. Hun hoogste rang was echter die van commissaris van politie eerste klasse. De topposities bleven exclusief voorbehouden aan Europeanen. Daarnaast werden bij de Veldpolitie uit dezelfde overwegingen agenten niet in hun eigen streek gestationeerd.⁵

P.H.J.M. Maseland

De drager van de uniformjas die de aanleiding vormt voor deze bijdrage, maakte binnen de hiervoor geschetste koloniale politie carrière.

De uniformjas is gedragen door P.H.J.M. Maseland. Piet Maseland werd op 13 oktober 1895 geboren te Enschede en overleed op 28 augustus 1958 te Gronau, Duitsland. Zijn vader was winkelier. Maseland ging naar het Rooms-Katholiek Gymnasium te Amsterdam en slaagde in juni 1917 voor zijn eindexamen A. Hij volgde de opleiding aan de politieschool te Amersfoort en solliciteerde begin 1918 in Nederland met succes naar een betrekking als aspirant-commissaris bij de politie in Nederlands-Indië.

In mei vertrok Maseland per schip naar Indië. Aldaar werd hij geplaatst op de tweejarige opleiding tot commissaris van politie op de Politieschool te Batavia

² Zie Bloembergen, Marieke, *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië: Uit zorg en angst*, Boom-KITLV Uitgeverij, 2009.

³ Bloembergen, Marieke, *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië. Uit zorg en angst*. Boom, KITLV Uitgeverij, Amsterdam Leiden 2009, 37-38.

⁴ Jong, C.G.E. de, *De organisatie der politie in Nederlandsch-Indië*, "Luctor et Emergo" Leiden 1933, 93-95.

⁵ Jubileumnummer *De Nederlandsch-Indische Politiegids 1916-1936*, 20 jrg. nos 4 en 5 April/Mei 1936, 93; Ranglijst, *De Nederlandsch-Indische Politiegids*, 1936 (20) no. 7 Juli 1936, 134-136; *Regerings Almanak voor Nederlandsch-Indië 1939*, 339; H., Overplaatsing, verlof en bevordering van Politieagenten en Posthuiscommandanten, *De Nederlandsch-Indische Politiegids*, 1936 (20) 6 Juni 1936, 100. Zie ook Jong, C.G.E. de, *De organisatie der politie in Nederlandsch-Indië*, Leiden z.j., 52 en Bloembergen, Marieke, *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië: uit zorg en angst*, Boom-KITLV Uitgeverij, 2009, 212.

(Jakarta). In december 1919 studeerde hij af als commissaris van politie tweede klasse.⁶

Maselands eerste plaatsing was bij de Stadspolitie Surabaya. Hij werd daar chef van de 5de Sectie (havensectie). Daarna volgden afwisselend plaatsingen te Semarang en Jakarta. Maseland vervulde diverse leidinggevende functies bij de recherche, zowel de politieke als de criminele recherche. In 1934 werd hij onderhoofd van de Stadspolitie Batavia (Jakarta). Op 29 september 1937 volgde zijn bevordering tot HcVP (een keuzebevordering) en aanstelling tot Hoofd Gewestelijke Inspectie Algemene Politie in het Gouvernement West-Java. In februari 1939 werd hij overgeplaatst naar Sumatra's Oostkust als Technisch Leider Veldpolitie, tevens Chef Gewestelijke Recherche en Hoofd Stadspolitie Medan.⁷

Gezien zijn conduitestaten functioneerde Maseland bovengemiddeld. Zijn leidinggevende noemde hem in 1926 een 'bijzonder goed opsporingsambtenaar door zijn scherpzinnigheid'. Zijn conduitestaat over 1928 vormde een uitzondering. Volgens de beoordelaar deed hij geringschattend over het werk van zijn ondergeschikt personeel. Terwijl deze op het punt van betrouwbaarheid geen uitspraak durfde te doen. Deze beoordeling had echter geen nadelige gevolgen voor zijn loopbaan. In 1937 werd hij zelfs tot de 'uitblinkers' gerekend. Hij werd in 1940 geschikt geacht voor de functie van onderhoofd van de dienst van de Algemene Politie.⁸ Maseland kreeg in 1937 een schriftelijke tevredenheidsbetuiging van de procureur-generaal. Ter gelegenheid van de verjaardag van Koningin Wilhelmina werd

hij op 8 augustus 1941 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.⁹

Maseland was een 'import-Europeaan', een zogenaamde *totok*. Hij lijkt niet de typische koloniale politiemans. Hij was klassiek geschoold en belijdend rooms-katholiek. In 1929 begon hij te Semarang Japans te leren, zodanig dat hij deze taal redelijk beheerste.¹⁰ In de jaren twintig tot begin dertig was Maseland redacteur en hoofdredacteur van de Nederlandsch Indische Politiegids, het vakblad voor hogere politie-ambtenaren.

Te Semarang en Jakarta was hij maatschappelijk actief in katholieke organisaties voor armenzorg en reclasering. Daarnaast was hij in 1935 vicevoorzitter van de afdeling Batavia van de Indische Katholieke Partij (I.K.P.).¹¹

Maseland was op 18 juli 1921 te Batavia gehuwd met de onderwijzeres Victoire Flikkenschild. Het echtpaar kreeg zeven kinderen.¹²

Aan deze schitterende carrière kwam in 1945 abrupt een einde. Maseland werd in 1946 geschorst, gevangengezet en beschuldigd van het 'vrijwillig in krijgsdienst treden bij een buitenlandse mogendheid' en 'opzettelijk, in tijd van oorlog, den vijand hulp verlenen drie maal gepleegd'. Tijdens de Japanse bezetting van Sumatra was Maseland als geïnterneerde, vanwege zijn kennis van de Japanse taal als liaison en adviseur te werk gesteld bij het Japanse militaire bestuur. Hij deed vertaalwerk en moest allerlei onderzoeken (onder andere naar de verscheping van Japanse geïnterneerden naar

⁶ Uitslag van het eindexamen der openbare gymnasia en der krachtens art. 157 der Hooger-onderwijswet aangewezen bijzondere gymnasia in 1917, Nederlandsche Staatscourant, Bijvoegsel, maandag 3 september 1917 nr. 205 en Indische Dienst, De Maasbode, woensdag 22 mei 1918, ochtendblad, 50 jrg nr. 15682. Zie www.delpher.nl/nl/kranten en NL-HANA, Koloniën / Stamkaarten Oost-Indische Ambtenaren, 2.10.36.21, inv.nr. 8: Stamkaart Petrus Hardewijnus Johannes Maria Maseland, scan 226.

⁷ NL-HANA, Koloniën / Stamkaarten Oost-Indische Ambtenaren, 2.10.36.21, inv.nr. 8: Stamkaart Petrus Hardewijnus Johannes Maria Maseland, scan 226; NIOD, collectie 400 IC, inv.nr. 03175, Conduitestaat en ontslagpapieren van P.H.J.M. Maseland, 1919-1949 en NIOD, collectie 400 IC, inv.nr. 01453, Vromans, A.G., De zaak „Maseland”: Een overzicht met enkele beschouwingen over het gebeurde met wijlen de ex-hoofdcommissaris van de algemene politie in Nederlands-Indië P.H.J.M. Maseland, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Indische Collectie, eind 1962.

⁸ NIOD, collectie 400 IC, inv.nr. 01453, Vromans, A.G., De zaak „Maseland”: Een overzicht met enkele beschouwingen over het gebeurde met wijlen de ex-hoofdcommissaris van de algemene politie in Nederlands-Indië P.H.J.M. Maseland, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Indische Collectie, eind 1962; NL-HANA, Koloniën / Stamkaarten Oost-Indische Ambtenaren, 2.10.36.21, inv.nr. 8: Stamkaart Petrus Hardewijnus Johannes Maria Maseland, scan 226 en NIOD, collectie 400 IC, inv.nr. 03175, Conduitestaat en ontslagpapieren van P.H.J.M. Maseland, 1919-1949.

⁹ De Koninklijke Onderscheidingen, Soerabaijasch Handelsblad, Zaterdag 30 augustus 1941, 89 jrg. nr. 203 en Onderscheiding aan den heer Maseland uitgereikt, De Sumatra Post, woensdag 3 september 1941, 43 jrg nr. 197. Zie www.delpher.nl/nl/kranten.

¹⁰ NIOD, collectie 400 IC, inv.nr. 01453, Vromans, A.G., De zaak „Maseland”: Een overzicht met enkele beschouwingen over het gebeurde met wijlen de ex-hoofdcommissaris van de algemene politie in Nederlands-Indië P.H.J.M. Maseland, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Indische Collectie, eind 1962.

¹¹ R.K. Reclasseeringsvereniging, De Koerier, donderdag 20 maart 1930, 3 jrg.; Leo-Comité, De Koerier, donderdag 19 maart 1931, 4 jrg. en I.K.P. Batavia, Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië, donderdag 10 oktober 1935, 40 jrg. no. 237. Zie www.delpher.nl/nl/kranten.

¹² Genealogie Flikkenschild, <http://daktari.antenna.nl/flikkens.htm>. Bezocht april 2019.

Australië) uitvoeren. Hierdoor ontvingen hij en zijn gezin de gebruikelijke voorkeursbehandeling. Hij ontkende dat hij bij de Japanners in dienst was getreden. In het Japanse onderzoek en proces tegen de generaal-majoor R.T. Overakker over een vermeend anti-Japans complot werd Maseland verhoord. Hij zou daarbij namen hebben genoemd. Alle genoemde personen waren volgens hem echter reeds bij de Japanners bekend. De Temporaire Krijgsraad te Medan achtte de aanklacht evenwel bewezen en veroordeelde hem in 1948 tot levenslang. De zaak werd voorgelegd aan het Hoog Militair Gerechtshof (HMG). Hoewel het HMG het eerste punt van dienstneming in vreemde krijgsdienst

niet bewezen achtte, werd Maseland in 1949 voor de tweede aanklacht wel veroordeeld tot de doodstraf. Hij werd uit 's lands dienst ontslagen. Dit zonder de toevoeging 'eervol', waardoor het recht op pensioen verviel. In 1950 werd de doodstraf omgezet in 10 jaar gevangenisstraf onder aftrek van voorarrest. Het jaar daarop werd hem, inmiddels Indonesisch staatsburger, door Indonesië amnestie verleend.¹³

Maseland keerde in 1958 uit Indonesië terug naar Europa. In Nederland werd hij niet toegelaten. Daarom vestigde hij zich in Gronau, Duitsland, net over de grens, tegenover zijn geboorteplaats Enschede.¹⁴

¹³ NL-HANA, 2.10.54, Koloniën / Dossierarchief, inv. nr. 3686, Sententie in naam der Koningin, het Hoog Militair Gerechtshof te Batavia, 4 oktober 1949; NIOD, collectie IC, inv. nr. 3176, Maseland, P.H.J.M., Memoires, geschreven voor de kinderen, in Batavia na de terdoodveroordeling, z.j. [1949], 83 en NIOD, collectie 400 IC, inv.nr. 1453, Vromans, A.G., De zaak „Maseland”: Een overzicht met enkele beschouwingen over het gebeurde met wijlen de ex-hoofdcommissaris van de algemene politie in Nederlands-Indië P.H.J.M. Maseland, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Indische Collectie, eind 1962 en Zwinkels, Esther, *Het Overakker-complot. Indisch verzet tegen de Japanse bezetter op Sumatra 1942-1945*, Spectrum, Horen, Antwerpen 2011.

¹⁴ NIOD, collectie 400 IC, inv.nr. 1453, Vromans, A.G., De zaak „Maseland”: Een overzicht met enkele beschouwingen over het gebeurde met wijlen de ex-hoofdcommissaris van de algemene politie in Nederlands-Indië P.H.J.M. Maseland, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Indische Collectie, eind 1962, 35/93.

Eerste online Algemene Ledenvergadering op 9 oktober as.

Het bestuur heeft besloten om de Algemene Ledenvergadering (ALV) toch door te laten gaan. Om iedereen veilig de ledenvergadering te kunnen laten volgen, zal dit – hopelijk éénmalig – online zijn.

Indien u wilt deelnemen aan de ALV kunt u een e-mail sturen naar info@marsethistoria.nl. U ontvangt dan een aantal dagen voor de vergadering via de e-mail de vergaderstukken en tevens een link naar de pagina waarop de vergadering te volgen is.

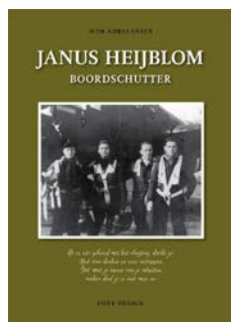
Om het interactief te houden, zoals we gewend zijn, kunt u uw vragen vooraf kenbaar maken via de e-mail, of tijdens de vergadering in het chatgedeelte.

De vergadering begint op **zaterdag 9 oktober 2021 om 11.00 uur**. Het bestuur hoopt dat we elkaar tijdens de ALV van 2022 weer als vanouds in levende lijve kunnen treffen.

Boekbespreking

Sierk Plantinga

Wim Adriaansen
Janus Heijblom.
Boordschutter
Uitgeverij Foxy Design
96 pag.
ISBN 9789083070612
€ 22,50

Engelandvaarders staan al een tijdje in de aandacht. Het bekende jeugdboek Engelandvaarders van K. Norel, voor het eerst uitgegeven vlak na de oorlog, beleefde afgelopen jaar de 52^e druk. De film Soldaat van Oranje en meer nog de musical van diezelfde naam genoten een voor Nederlandse begrippen ongekende belangstelling. En ook het in 2015 door koning Willem-Alexander geopende Museum Engelandvaarders in Noordwijk mocht zich tot de Corona-uitbraak verheugen in steeds groeiende bezoekerscijfers. En veel meer dan vroeger verschijnen er in de kranten necrologieën wanneer er een Engelandvaarder is overleden. Ik kan niet aan de indruk ontkomen dat er een soort romantisch-nostalgisch beeld is ontstaan van 'de Engelandvaarder'. Het verhaal van de Engelandvaarder is spannend, avontuurlijk, niet van gevaar ontbloomt, allemaal ingrediënten voor een bestseller. Misschien komt dat ook omdat wij in Nederland al 75 jaar geen oorlog meer hebben gekend.

Want wie het boek van Wim Adriaansen over Engelandvaarder Adrianus 'Janus' Heijblom leest en zich probeert in te leven in wat Heijblom in de oorlog meemaakte, moet toch al snel tot de conclusie komen dat er niets romantisch aan is. Oorlog, zo liet Engelandvaarder en beroepsofficier Jan Wynekes optekenen in zijn memoires, is een gekkenhuis, het is misselijkmakend en kent geen mededogen; je raakt het vertrouwen in de medemens kwijt; het doden van de vijand is noodzakelijk omdat je er anders zelf aan gaat.

Het zijn karakteristieken die ook opgaan voor de tocht vanuit het bezette Nederland naar Engeland. Een kleine minderheid van het totale aantal Engelandvaarders probeerde het via de Noordzee; minder dan de helft daarvan arriveerde daadwerkelijk in Engeland, de meeste anderen verdronken of wer-

den op zee gearresteerd en verdwenen daarna in een Duits concentratiekamp.

De meeste Engelandvaarders reisden dan ook niet over de Noordzee maar namen de 'landroute' via België, Frankrijk, met eventueel een tussenstop in Zwitserland, Spanje, Portugal en vervolgens via de Antillen naar Amerika, daarna Canada en dan weer terug over de Atlantische Oceaan naar Engeland. Gemiddelde reisduur was ongeveer een jaar.

Ondertussen hadden Engelandvaarders vaak meerdere maanden in gevangenissen, Franse en Spaanse concentratiekampen vastgezet omdat ze geen geldige papieren hadden. Ze moesten veel controles, bij grenzen, bij stations, zien te overleven. En Franco weigerde transitvisa te verschaffen voor mensen in de 'militaire leeftijd' wanneer ze rechtstreeks naar Engeland wilden; hij zou de geallieerden anders bevoordelen boven de Nazi's. Pas na het keren van de krijgskansen in het voordeel van de geallieerden boog de opportunistische Franco mee naar die geallieerden en schoof hij voorzichtig van pro-Duits op naar neutraal naar pro-geallieerden.

Wim Adriaansen beschrijft het oorlogsverhaal van de in 1914 geboren Janus Heijblom uit Ulvenhout. Een eerste poging om naar Engeland te vertrekken mislukte. Voor de tweede keer vertrok hij op 29 september 1942 uit Ulvenhout. Op de fiets naar de Belgische grens, vandaar met de tram naar Antwerpen. Vandaar via Brussel naar Lille waar hij bij de grens zich moest verstoppen achter een wc om een controle te ontlopen. Vanuit Parijs reisde Janus naar Lorient, een plaats waar veel Nederlanders werkten aan de bunkers voor onderzeeërs. De man uit Breda die hij daar hoopte aan te treffen bleek niet aanwezig en daarom reisde hij maar door naar Bordeaux en Biarritz. Door de zware Duitse bewaking leek het hem onmogelijk om door de Pyreneeën Spanje te bereiken; daarom besloot hij naar Zwitserland door te reizen in de hoop dat hij vandaar makkelijker én met hulp naar Spanje te komen.

Vlak bij de Zwitserse grens werd hij echter gearresteerd door Franse gendarmes. Door een regeling die de Nederlandse vertegenwoordiger in Vichy met de later beruchte politiechef van Vichy-Frankrijk Bousquet had gesloten werd hij naar Chateauneuf-les-Bains overgebracht. In dat dorpje waren veel meer jongere Nederlanders en Belgen met résidence forcée ondergebracht, de hotels die er waren voor de badgasten ston-

den immers leeg. Het hield in dat je je vrij kon bewegen, er was geen prikkeldraad aanwezig, maar je mocht de gemeente niet verlaten zonder speciale toestemming. Het gevolg was dat zeer velen gewoon het plaatsje verlieten om alsnog te proberen naar Spanje te komen.

Samen met twee andere jonge Nederlanders ging Janus op 12 oktober 1942 op weg naar Perpignan. Ze hoopten daar hulp te krijgen van de Nederlandse vertegenwoordiger Joseph Kolkman. Op dat moment kon Kolkman hen niet direct helpen en daarom besloten ze met een kaart en kompas van Kolkman maar zonder passeur te proberen zelf lopend de Pyreneeën over te komen. Ze wisten zonder arrestatie Barcelona te bereiken, kregen wat geld en steun van de Nederlandse consul daar en arriveerden zo per trein in Madrid. Uiteindelijk werden ze daar gearresteerd door de Guardia Civil en overgebracht naar het Spaanse concentratiekamp Miranda de Ebro, gelegen in het noorden van het land. Ze verbleven daar vijf maanden, tot 22 mei 1943. Via Madrid, Cordoba, Ronda en Alcegiras kwamen zij terecht op een geallieerd troepenschip. Met een ruime omweg om Ierland heen kwamen ze aan in Glasgow en vertrokken ze naar Londen. Het doel was bereikt.

Janus werd militair; door broederdienst was hij in Nederland niet in militaire dienst geweest. Hij werd aangewezen voor een opleiding tot boordschutter bij de Royal Air Force; daar waren twee volledig Nederlandse squadrons. Janus werd na de succesvolle opleiding en een langdurige vervolgentraining in de praktijk geplaatst bij een van die twee squadrons, het 320^e, als korporaal-boordschutter. Vanaf 1 september 1944 maakte hij deel uit van de bemanning van een Mitchell bommenwerper. In november 1944 werd zijn onderdeel verplaatst naar het Belgische Melsbroek bij Brussel dat reeds bevrijd was.

Bij zijn eerste verlof bracht Janus een bezoek aan het ook reeds bevrijde Ulvenhout, het was een emotioneel weerzien met zijn ouders en overige familieleden.

Eind april 1945 werd zijn squadron overgeplaatst naar een vliegveld bij Osnabrück in Duitsland. Janus had toen reeds vele oorlogsvluchten meegemaakt. Er werden daar geen oorlogsvluchten meer gemaakt, het einde van de oorlog was nabij. En zo maakten Janus en navigator Bootsma op 2 mei 1945 een wandeling in de omgeving van het vliegveld. Daar liepen zij op een verborgen landmijn; zij overleefden beiden die ontplofing niet. Zo kwam enkele dagen voor de capitulatie van Duitsland het einde aan het leven van de nog jonge Janus Heijblom en zijn navigator.

Wim Adriaansen heeft in zijn boek over Janus gebruik gemaakt van dagboeken, verhoren bij aankomst in Londen bij de Politie-Buitendienst, familiepapieren, militaire logboeken en literatuur. Hij heeft die met veel invoelingsvermogen gebruikt om het verhaal te schrij-

Vliegtuigbemanningen van 320 squadron te Dunsfold in maart 1944.

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

ven over een gewone jongeman die geen zin meer had om onder de Duitsers verder te leven en daarom naar Engeland ging om vandaaruit de bezetter uit Nederland te helpen verdrijven. Zo'n verhaal over een enkel individu maakt de moeilijke Engelandvaart en vervolgens de strijd tegen de nazi's vaak duidelijker dan wanneer er meer in het algemeen over die groep moedige mensen wordt geschreven. Het boek is ook een verhaal dat in het onderwijs kan worden gebruikt ter illustratie van de moeilijkheden en gevaren die Engelandvaarders moesten overwinnen.

Met één opmerking van de auteur heb ik grote moeite. Hij vindt dat de naam 'Engelandvaarder' alleen toekomt aan degenen die over de Noordzee of via de Oostzee (Zweden) Engeland hebben bereikt. De overigen moeten volgens hem 'Engelandgangers' worden genoemd omdat deze de zogenaamde landroute (Frankrijk, Spanje, Portugal) hebben gevolgd. Deze taalkundige vondst is niet onaardig maar klopt mijns inziens niet. Engeland was toen en is nog steeds een eiland en was toen ook voor het overgrote deel van de 'Engelandgangers' alleen maar varend te bereiken, niet alleen over de Noordzee maar ook via de Atlantische Oceaan en andere wateren. Slechts een heel kleine groep had het voorrecht om vanuit Lissabon met de KLM naar Bristol te vliegen. Dus bijna al deze 'Engelandgangers' hebben ook gevaren, vaak veel langer zelfs dan de tocht over de Noordzee duurde. Wat mij betreft blijven het allemaal 'Engelandvaarders'.

Maar deze opmerking doet verder niets af aan mijn bewondering voor de wijze waarop Wim Adriaansen opnieuw (hij schreef in 2012 al eens een boek over een andere Engelandvaarder) een jonge oorlogsheld tot leven weet te brengen.

In memoriam

Halima Dumon

19 december 1924 – 30 mei 2021

Op 30 mei overleed in haar woonplaats Delft Petronella Halima Theodora Dumon in de leeftijd van 96 jaar. Met mevrouw Dumon – voor intimi Halima – verliest onze vereniging een van haar trouwste, markantste en sympathiekste leden. Halima dankte haar bijzondere roepnaam aan een vernoeming naar haar ‘inlandse’ grootmoeder, een dochter van de sultan van Gowa op het toenmalige Makassar in Nederlands-Indië. Voordat Halima in 1985 als secretaris toetrad tot het bestuur van Mars et Historia, had zij al een boeiende levensloop achter zich en was haar inmiddels als majoor van de Verbindingsdienst eervol ontslag verleend. De in 1924 geboren Amersfoortse begon na de oorlog als lerares in het Montessori-onderwijs en werkte voor de Nederlandse Kampeerraad, een baan waarin de reislustige Halima veelvuldig op pad was in binnen- en buitenland. In 1957 werd zij vrijwillig ‘deeltijdmilitair’ bij het Korps Luchtwachtdienst van de Koninklijke Luchtmacht, dat was belast met de tracering van in het Nederlandse luchtruim binnendringende vijandelijke vliegtuigen. Enkele jaren later stapte zij via de Militaire Vrouwenafdeling (Milva) over naar de Koninklijke Landmacht en een voltijdse officiersbaan, die haar onder meer functies bracht bij de NAVO in Washington, Brussel en Casteau. Als adjudant en officier toegevoegd werkte zij voor talrijke Nederlandse en buitenlandse opperofficieren. In een tête-à-tête schroomde de altijd innemende Halima niet een streng oordeel uit te spreken over een Nederlandse chef Defensiestaf, die in het Haagse zijn ondergeschikten het leven tamelijk zuur kon maken.

Actief in uiteenlopende verenigingen gaf Halima blijk van brede interesses. Binnen Mars et Historia verrichtte zij tien jaar achtereenvolgend veel bestuurswerk en gaf tot op hoge leeftijd acte de présence op ledenvergaderingen, symposia en andere evenementen. Als militair-historische omni-voor paste ze naadloos in het profiel van onze vereniging. Zij stond bekend als gepassioneerd verzamelaarster. Naast een gevarieerde boekencollectie herbergde haar woning een unieke militaria-verzameling die onder andere prachtige prentbriefkaarten, Napoleontische epauletten, baremblemen, tinnen soldaatjes, een in de meidagen van 1940 gedragen Nederlandse helm en een Sovjet-Russische generaalspet omvatten. Haar ontwapenende nuchterheid, warme betrokkenheid en constructieve suggesties maakten Halima onmiskenbaar tot een grande dame in onze vereniging. Met genegenheid koester ik de immer hartelijke ontmoetingen in verenigingsverband: “Hallo jongen, alles goed?”, steevast gevolgd door drie welluidende klapzouen. Halima had de bijzondere eigenschap dat zij louter door haar opgewekte aanwezigheid veel verenigingsleden een beter humeur bezorgde. De talloze leden die haar kenden zullen haar met sympathie herdenken en dankbaar zijn voor het vele dat zij voor onze vereniging heeft betekend.

Rolf de Winter

In memoriam

John Verbeek

29 maart 1955 – 28 juni 2021

Op maandag 28 juni 2021 overleed Johannes (John) Rudolf Verbeek op 66-jarige leeftijd. Extra wrang was dat John werd begraven op de dag dat hij zijn proefschrift zou gaan verdedigen aan de Universiteit Leiden met als titel *'Onder faveur van 't canon', VOC-Artillerie 1602-1796, technologische vernieuwingen, logistiek en beleid*. Een zeer kundig en baanbrekend onderzoek, waarvoor hem in september alsnog postuum de graad van doctor zal worden toegekend. Hierover later meer in een van de volgende nummers van ons verenigingsblad. John was naast diverse lidmaatschappen van verenigingen, waaronder Menno van Coehoorn, ook al jaren lid van *Mars et Historia* en publiceerde veelvuldig over geschut en fortificaties. Zijn kennis hierover was zo groot dat hij rustig op deze gebieden dé expert in Nederland genoemd mocht worden. Diverse lijvige boeken zijn van zijn hand verschenen, waaronder over kanonnen, kustverdedigingswerken en de kazematen van Kornwerderzand. Een bijzonder boek in voorbereiding over de Japanse verdedigingswerken over de Tweede Wereldoorlog in het voormalige Nederlands-Indië heeft hij helaas niet meer kunnen voltooien. Hiervoor heeft hij samen met zijn vrouw en dochter meerdere keren Indonesië bezocht om Japanse bunkers en verdedigingswerken fysiek op te meten en er plattegronden van te tekenen. Een studeerkamerwetenschapper was John allerm minst. Hij trok er altijd op uit om Nederlandse kanonnen over de hele wereld te fotograferen, zodat hij dit voor zijn proefschrift kon gebruiken. Zijn liefde en betrokkenheid voor bunkers ging zelfs zover dat hij samen met bevriend historicus Cees Neisingh het Nederlandse bunkerarchief, dat in een erbarmelijke staat in de kelder van de Oranje-Nassaukazerne in Amsterdam lag opgeslagen, heeft gered. De documenten die uit de ondergelopen kelder waren opgevist werden zorgvuldig aan waslijnen gedroogd en zo bijna tien jaar lang elke woensdagavond in archiefmappen op orde gebracht en uiteindelijk overgedragen aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) in Den Haag. Zo is deze belangrijke collectie als Nederlands militair erfgoed voor het nageslacht veiliggesteld.

Naast zijn grote kennis over geschut en verdedigingswerken wist hij ook heel veel over diverse moderne wapensystemen. Dit was ook bekend bij de Indonesische krijgsmacht, die hem vanwege zijn expertise in de Haagse Thorbeckelaan met een bezoek vereerde. Zo was zijn huiskamer op een doordeweekse dag gevuld met admiraals en stafofficieren van de Indonesische marine. John was een sympathieke, bevlogen en betrokken historicus die graag onderzoek deed, er op uittrok, en dol was op boeken. Hiervan had hij er, naast tinnensoldaatjes, oude munten en oude Indische etnografische wapens, ettelijke duizenden in zijn boekenkasten staan. Na jarenlang te hebben gewerkt bij het Ministerie van Verkeer en Waterstaat heeft hij door zijn vroegtijdige overlijden welgeteld maar drie maanden van zijn werkelijke pensioen kunnen genieten. Een hard gelag. We zullen John enorm missen vanwege zijn hartelijke persoonlijkheid en als een enorme bron van kennis.

Tristan Broos

Literatuursignaleringen

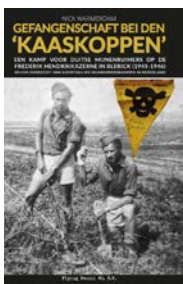
Wouter Linmans, *De oorlog van morgen. Nederlandse beeldvorming van een volgende oorlog 1918-1940*

Uitgeverij Prometheus, mei 2021
320 pag.
ISBN 9789044647877
€ 27,50

Anita van Dissel, Mark Loderichs e.a., *Krijggeweld en kolonie. Opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010*

Uitgeverij Boom, juli 2021
648 pag.
ISBN 9789024438952
€ 55,-

Nick Warmerdam, *Gefangenschap bei den 'Kaaskoppen'. Een kamp voor Duitse mijnruimers op de Frederik Hendrikkazerne in Blerick (1945-1946)*

Uitgeverij Flying Pencil, mei 2021
112 pag.
€ 17,95

Hendrik Dijk & Rob Hoekstra (red.), *Uit beton gegoten. Groepsschuilplaatsen Type P*

Uitgeverij Matrijs, juni 2021
224 pag.
ISBN 9789053455678
€ 29,95

Benedict Janssen, *De Andere Bezetting. Nederlands-Indië 1942-1945*

Uitgeverij Het Nachtkastje, juli 2021
456 pag.
ISBN 9789082830620
€ 25,-

Kees Schaepman, *Soldaten van God. De Nederlandse strijders in het leger van de paus*

Uitgeverij Walburg Pers, september 2021
200 pag.
ISBN 9789462497528
€ 24,99

John Smit, *Tussen Leger en Maatschappij. Militaire muziek in Nederland 1819-1923*

Uitgeverij Verloren, juli 2021
480 pag.
ISBN 9789087049157
€ 32,-

Charlotte Klein, *Trek. Eten onderweg – toen en nu*

Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, februari 2021
208 pag.
ISBN 9789038806402
€ 25,-

Gehuldigd door mij J. L. Kreysig.
Aan den Heeren J. Hammelrath. Stads
Chirurgijn en vroed meester, Wegens bewerkte
uitneming van een kogel uit mijn linker
Elleboogs gemruikt, bekomen in den Slag
van Waterloo. den 18. Junij 1815. Naan
dien te vore g. vruchteloze operatie
door ondershude geleerden Zyn gedaan.
Venloo den 1. November 1816